

KARS TURİZM KEŞİF REHBERİ

TEMMUZ 2012

YAYIMLAYAN :

SERHAT KALKINMA AJANSI

www.serka.org.tr

Tel : 0474 212 52 00 Faks : 0474 212 52 04

HAZIRLAYAN :

Ersin DEMİREL

ersindemi@hotmail.com

KATKIDA BULUNANLAR :

Dr. Hüseyin TUTAR, Dr. Uğur ÇALIŞKAN, İlhan KOÇULU, Sezai YAZICI,
Vedat AKÇAYÖZ, KuzeyDoğa Derneği

FOTOĞRAFLAR :

Ersin DEMİREL, Mukadder YARDIMCIEL

GRAFİK TASARIM :

Ali GÖÇMEN

gocmenali@gmail.com

Türkçe Birinci Baskı Temmuz 2012

Bütün yayın hakları saklıdır. Rehberde yer alan yazılar ve görseller, Serhat Kalkınma Ajansı'nın izni alınmadan kısmen veya tamamen basılamaz ve çoğaltılamaz.

ISBN numarası: 978-605-62728-6-8

İÇİNDEKİLER

KARS HAKKINDA	8
KARS KENT TURU	10
KARS KEŞİF ROTASI	22
TARİH TURU	32
GEÇMİŞE YOLCULUK	52
DOĞAYA YOLCULUK	56
KÜLTÜR TURLARI	74
TREKKİNG AKTİVİTELERİ	86
BİSİKLET ROTALARI	92
JİP SAFARI-MANZARALI ARAÇ YOLU	98
KARS-AĞRI KÜLTÜR VE MACERA ROTASI	102
KARS-ARDAHAN KÜLTÜR VE DOĞA GEZİSİ	104
KIŞ TURİZMİ	106
NE NEREDE ?	108
NE ALINIR ?	110
ULAŞIM	114
KONAKLAMA	116
ARAÇ KİRALAMA ve ÖNEMLİ TELEFONLAR	119
BİLGİ ve YEREL REHBERLİK	120

SUNUŞ

Ekonomik ve sosyal değişimler bakımından, yeryüzü belki de en hızlı ve baş döndürücü dönemlerinden birini yaşamaktadır. Bilim ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler ülkeleri yakınlaştırmış, ortaya çıkan bilginin çok hızlı yayılmasına ve kullanılmasına imkân sağlamıştır. Ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet edebilen, yenilikçi ve sürdürülebilir kalkınma için son dönemlerde geliştirilen etkili yöntemlerden biri yerel kalkınma anlayışıdır.

Yeni yaklaşım çerçevesinde bugün birçok ülkede “Bölgesel Kalkınma Ajansları” faaliyet göstermektedir. Bu kurumların amacı, bölgelerin potansiyellerini, avantajlarını, sorunlarını, fırsat ve tehditleri de göz önüne alarak geliştirdikleri politikalarla bölgedeki ekonomiyi canlandırarak, yerelin rekabet edebilirliğini artırmak ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasına katkıda bulunmaktır.

Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerini kapsayan TRA2 Düzey II Bölgesi’nde faaliyet gösteren Ajansımız, kaynak ve olanakları tespit ederek bölgesel gelişme hedefleri doğrultusunda insanların sosyo-kültürel ve ekonomik refahının artırılmasını amaçlamasının yanı sıra, bölgemizin sahip olduğu güzelliklerin ülke ve dünya insanlarıyla paylaşılmasını da hedeflemektedir.

Geçmiş kültürlerin izlerini taşıyan, tarihi ve sosyal yapının yanısıra coğrafi güzelliklerin kullanma – koruma dengesi gözetilerek, tarihi kent turları, kampçılık, dağcılık, yürüyüş, dağ bisikleti gibi dalları içerecek şekilde ekoturizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve kendini yeniden tanımayla çalışan günümüz insanına sunulması hedeflenmektedir. Bu çerçevede, Kars Keşif Rehberi; Sarıkamış Yürüyüş Rotaları ile başlayan ve Ardahan, Ağrı ve Iğdır çalışmaları ile tamamlanacak olan çalışmanın ikinci ayağını oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, elinizdeki rehber kitap bölgemizin sahip olduğu tarihi, kültürel ve doğal güzelliklerin doğal yaşamı tahrip etmeden insanlığın hizmetine sunulması amacıyla hazırlanmış olup, özverili çalışmaları dolayısıyla Sayın Ersin DEMİREL’e, görüş, öneri ve eleştirileri ile katkıda bulunan Sayın İlhan KOÇULU ile Sayın Vedat AKÇAYÖZ’e ve gösterdiği özverili çalışmaları ve katkıları dolayısıyla Ajansımız uzmanı ve turizm koordinatörü Dr. Uğur ÇALIŞKAN’a teşekkür ederim.

Dr. Hüseyin TUTAR
Serhat Kalkınma Ajansı
Genel Sekreteri

ANI A
KAMIŞ ORM
SUSUZ ŞELALESİ BEŞ
OSLU KAYA YAZITLARI ZİVİN I
İNGİRT KALESİ BOĞATEPE EKO
UCUK GÖLÜ BORLUK VADİSİ S
E KALESİ KÜMBET CAMİİ ANI

Kars Kent Merkezi

KARS HAKKINDA

Doğu Anadolu bölgesinin en büyük ve geniş ovasına sahip olan Kars, Türkiye'nin Kafkaslara ve Orta Asya'ya açılan kapısı konumundadır. Tarihsel süreç içerisinde, eski ticaret yollarının kavşak noktası üzerinde yer alması dolayısıyla her dönem önemini korumuştur.

İlk yerleşimin M.Ö. 13000 yıllarına kadar uzandığı bölgede Kalkolitik, Eski Tunç Çağı, Erken Demir Çağ kültürleri ile Urartu, İskit, Kimmer, Pers, Roma, Arsaklı, Sasani, Emevi Abbasi, Bizans, Bagratlı, Selçuklu, Saltuklu, Moğol, Gürcü, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı, Rus, Türkiye devletlerinin siyasi hakimiyetleri görülmektedir. Bu kadar kavmin geçtiği bugünkü Kars topraklarında başta Yerli, Kürt, Terekeme (Karakalpak) ve Azeri olmak üzere az sayıda Malakan ve Dukhobor gibi topluluklar da yaşamaktadır. Bölgenin ilk adı Asur kaynaklarında (M.Ö. 12. yy) Daiaeni, Urartu kaynaklarında ise (M.Ö. 9. yy) Diauehi olarak geçmektedir. Strabon'un Geographica kitabında Corzene olarak tanımlanan tarihi yerleşimin ismi, M.S. 2. yüzyılda Ptolemaios'un 'Coğrafya Kılavuzu' kitabında Cha(o)rsa olarak geçer. Gürcü kaynaklarında ise Kari (kapı-geçit) anlamında kullanılmıştır. 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut eserlerinde, Kars adının 'deve ve koyun yününden yapılan elbise', Karsak isminin ise 'derisinden kürk yapılan bozkır

Kars Genel Görüntü

tilkisi' anlamına geldiğinden söz eder. Kentin ismiyle ilgili bir diğer teori ise, M.Ö. 130-127 yıllarında Kafkaslardan gelerek Kars çevresine yerleşen ve bir Türk boyu olan Karsak'lardan geldiği yönündedir.

Ortalama yüksekliği 1768 metreyi bulan coğrafi yapısıyla Kars'ın büyük bir bölümü yaylalardan oluşur. En önemli dağları Allahuekber, Kısır, Akbaba, Aşağıdağ ve Aladağ olarak sıralayabiliriz. Doğu Anadolu'nun en geniş platosuna sahip olan Kars ilinde irili ufaklı birçok göl bulunur. En büyüğü Çıldır olan bu mavi göller Aygır, Karzak, Çenklice, Erhan, Turna, Çenekci, Kuyucuk, Çalı, Deniz ve Lavaşın'dır. Aras, Arpaçay, Kura ve Kars çayı, il sınırları içerisindeki kayda değer akarsuların başında gelir.

Ormanların çok yer tutmadığı şehrin doğal bitki örtüsü bozkırdır. Ormanların büyük bir bölümü Sarıkamış ilçesine yayılan sarıçam (*Pinus sylvestris*) ağaçlarından oluşur. Kars coğrafyası önemli ekolojik sistemlerden sayılan plato ve dağ çayırlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu alanlarda sayısı 1250'ye yakın tohumlu bitki doğal olarak yetişir. Bu bitkilerden yüz tanesi dünyada başka hiçbir yerde yetişmeyen nadir bitki türleridir. 'Kars' adını taşıyan birçok bitki çeşidinden söz edebiliriz. *Lathyrus karsianus*, *Festuca karsiana*, *Allium karsianum*, *Caucalis karsianum* ve *Nonea karsensis* bunlardan birkaçıdır.

Bir şehri keşfetmenin en güzel ve doğru yöntemi sokak sokak gezmektir. Ancak yürüyerek o şehir hakkındaki merakınızı giderebilir ve ayrıntıları gözlemleyerek bir iç zenginliğine ulaşabilirsiniz. İşte sizin için hazırladığımız tarihi kent merkezini içeren keşif turu güzergahları:

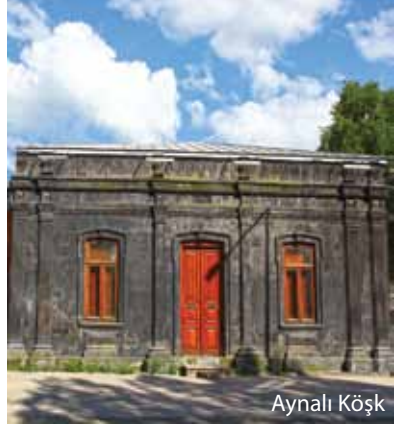
Uzun Kent Turu

Kaleiçi mahallesindeki Eski Osmanlı yerleşmesinden sonra Rus hakimiyeti döneminde Ortakapı, Cumhuriyet ve Yusufpaşa mahallelerine taşınan Kars yerleşimi, birbirini dik kesen sokaklardan oluşan ızgara planına sahip. Uzun kent turu, eski yerleşim alanı içerisindeki hemen tüm tarihi mekanları ziyaret ediyor. Gezimiz kentin kuzeydoğusuna konumlanan müzeden başlıyor. Paleolitik, Eski Tunç, Urartu, Roma, Bizans, Hıristiyanlık, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait eserlerin sergilendiği **Arkeoloji Müzesi**'nde ayrıca etnografya salonu bulunuyor. Kars'ta yaşamış köklü uygarlıkların miras bıraktıkları tarihi ve

kültürel değerleri incelerken, geçmişten günümüze derin bir yolculuğa çıkıyorsunuz. Müze gezisi sonrası Cumhuriyet Caddesi boyunca yürümeye başlıyoruz. Solda rastladığımız ilk tarihi bina, günümüzde **Kars Kent Konseyi**'nin kullandığı yapı. 19. yüzyılda Baltık mimari tarzıyla demiryolları hizmet binası olarak inşa edilen bu özgün yapı, Cumhuriyetin ilanından sonra Kars Gümrük Binası olarak hizmet vermiş,

2001 yılında aslına uygun olarak restore edilmiş. Hemen solda Kazım Karabekir Paşa heykeli ve Kars Tren Garı karşımıza çıkıyor. Cumhuriyet Caddesi'nde ilerlemeye devam ediyoruz.

Sağımızda askeri bölge içinde kalan eski Rus taş binaları göze çarpıyor. Sağlamlığı ve estetik görüntüsüyle ilgi çeken bu yapılar yıllara meydan okuyorlar. Biraz ileride bu kez **Aynalı Köşk**, diğer adıyla Yazıcıların Evi ile karşılaşıyoruz. Nobel ödülü sahibi ünlü edebiyatçımız Orhan Pamuk'un 'Kar' kitabında Maruf Bey'in

evi olarak geçen bina, 19. yüzyıl Baltık mimarisine uygun bir formda inşa edilmiş. Tek katlı ve dikdörtgen planlı olarak tasarılan Aynalı Köşk'ün kuzeye bakan dış cephesinde, 1893 yılına tarihlenen bir yapım kitabesi yer almaktadır.

Şehir stadyumuna geldiğimizde köşedeki **Fethiye Camii**'nden sağdaki Ordu Caddesi'ne doğru dönüyoruz. 19. yüzyıl sonlarına doğru Ruslar tarafından kilise olarak inşa edilen yapının göz kamaştırıcı bir güzelliği var. Bir dönemin Aleksandr Nevski-Rus Askeri Kilisesi, 1985 yılında iki minare eklentisiyle günümüzde cami olarak hizmet vermekte. Fethiye Camii'nin biraz ilerisinde yer alan Cumhuriyet Meydanı heybetli bir Atatürk heykeliyle süslenmiş. Bu etkileyici tabloyu sağ köşede yer alan **İl Genel Meclisi Binası** tamamlıyor. Rotamızın 3. kilometresindeki bu muazzam yapı, bazalt taşlardan oluşan dış cephesiyle gezimize ayrı bir estetik katıyor. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziraat Bankası'na hizmet eden bina, 1984 yılındaki restorasyon

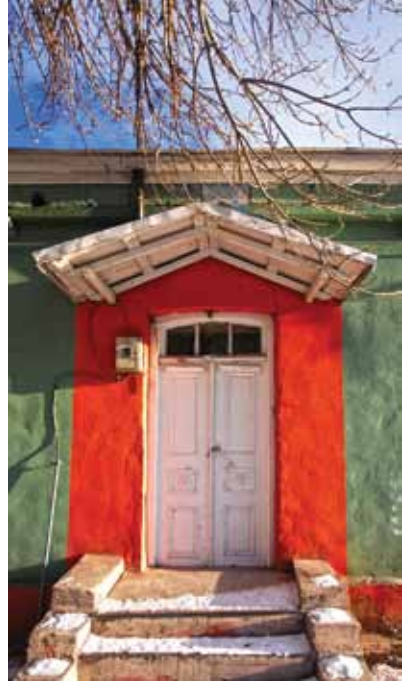

KARS KENT TURU

nun ardından bir dönem Anadolu Lisesi olarak kullanılmış.

Turumuz, bir sonraki kavşak noktasında Ordu Caddesi'nden bir süreliğine ayrılarak sola yöneliyor. Şehit Yusuf Bey Caddesi'ne girmeden önce, solda kaldırım boyunca uzanan Aşıklar Otağı ve Kars Barosu binalarını mutlaka fotoğraflamalısınız. Girdiğiniz caddedeki ilk tarihi mekan sağdaki Eski Kars Evleri Kafe. Ardından sol tarafta Öğretmenevi ve Kars Kültür Evi'ni görebilirsiniz. Bir zamanlar kadın hapisanesi olarak kullanılan Kültür Evi'nin yanında bulunan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Danışma Bürosu'ndan bilgi ve tanıtım broşürlerini temin etmek mümkün.

Az ileride Valilik Binası'nın önünden bu kez sağdaki sokağa girerek, Faik Bey Caddesi'ne doğru yöneliyoruz. Caddenin sağ çaprazında Emniyet Müdürlüğü, hemen karşımızda ise Çevre ve Orman İl Müdürlüğü binası yükseliyor.

İl Genel Meclisi Binası

Hekimevi (Cheltikov Konağı)

İl Sağlık Müdürlüğü

Caddeden sola dönerek rotamızı izlemeye devam ediyoruz. Solumuzdaki Dere Tabya ve Meçhul Asker Anıtı'nın hemen karşısına konumlanan ve kentin en önemli yeşil alanlarından bir olan **Mesut Yılmaz Parkı** ilk mola yerimiz. Kıvrımlar yaparak sakince akan Kars Çayı'nın kenarındaki parkın karşı yakasında Haydar Aliyev Anıtı yükseliyor.

Parkin sonunda başlayan Şehit Hulusi AYTEKİN Caddesi, bir sonraki güzergahımız. Bu caddenin en önemli tarihi mekanı, 1894 yılında Cheltikov ailesi için yapılan **Hekimevi Binası**. Rus mimarisinin özgün örneklerinden birini oluşturan yapıyı geçip, bu kez ters yönden tekrar Ordu Caddesi'nde yürümeye başlıyoruz. Her iki tarafında yer alan eski ve tarihi yapılarla bir açık hava müzesini anımsatan cadde boyunca fotoğraf makinenizi elinizden bırakamayacaksınız.

Hafif bir rampaya dönüşen rotanın ilk mekanı, sağda yer alan **İl Sağlık Müdürlüğü** binası. 1907 yılında Baltık mimari tarzında inşa edilen bu üç katlı yapının doğuya bakan giriş cephesinde yalancı sütunlar ve kartuş süslemeleri dikkat çekiyor. Yapı, Cumhuriyet sonrası bir süre hastane olarak da hizmet vermiş. Hemen yanında Azerbaycan Konsoloslugu, karşı kaldırımında ise 1897 yılında inşa edilen ve bir dönem Adliye binası olarak kullanılan **Defterdarlık Misafirhanesi** yer alıyor. Bu noktada genişleyen Ordu Caddesi'nin ortasında Atatürk Parkı ve heykeli bulunuyor.

Baltık Mimarisi Örneği

Parkin sol tarafında **Sanayi ve Ticaret Odası** sağ tarafında ise **Eski Vali Konağı (Stavuşki Konağı)** karşılıklı olarak yükseliyor. 1883 yılında Ruslar tarafından yapılan ve şehir turumuzun 5. kilometresinde yer alan konak, tek katlı olup 'U' biçiminde tasarlanmış. Doğu yönündeki giriş cephe duvarlarında yalancı sütunlar ve rölyeflerin yer aldığı bu binanın en önemli özelliği, 13 Ekim 1921 tarihinde Kars Anlaşması'nın imzalandığı mekan olması. Cumhuriyetin ilanından sonra Vali Konağı olarak kullanılan bina, 2005 yılında başlanan yenileme çalışmaları sonucu 2010 yılında 'Taşınmaz Kültür Varlığı' olarak tescil edilmiş durumda.

Konağın karşısındaki Sanayi Ticaret Odası binası ise, kente 19. yüzyıl sonlarında kazandırılan yapılardan bir diğeri. Düzgün kesme bazalt ve tuf taşından kışlık konak olarak planlanan yapı, Cumhuriyet döneminde de kullanılmış. Dış cepheleri bordür süslemeleriyle donanan bu tarihi eser, 6 Ekim 1924 tarihinde Atatürk tarafından ziyaret edilmiş.

Bir sonraki anıtsal eser, zamanının mimari tarzına uygun olarak yapılan **Defterdarlık Binası**. Üç katlı ve 'L' planında tasarımılanan eserin dış cephe duvarlarındaki yalancı süslemeler dikkat çekici. Yapı, Cumhuriyetin ilanından sonra 1980 yılına kadar Kars Valilik Binası olarak kullanılmış. Karşısında ise bir dönem Kız Öğretmen Okulu olarak kullanılan şimdinin **Gazi Kars Anadolu Lisesi** yer alıyor. Ardından İl Gençlik Spor Müdürlüğü binasını geçerek yeniden Faik Bey Caddesi'ne kavuşuyoruz. Hemen sola dönüp, kavşak noktasında

yeniden sola yönelerek Gazi Ahmet Muhtar Paşa Caddesi'nde ilerlemeye başlıyoruz. İlk durağımız, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı mimari tarzında inşa edilen **Gazi Ahmet Muhtar Paşa Konağı**. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Doğu Cephesi Komutanı Ahmet Muhtar Paşa tarafından karargah olarak kullanılan bu tarihi eserin ahşap balkon süslemeleri, dönemin ustalık şaheseri olarak nitelendiriliyor. Yapı, günümüzde sergi salonu olarak hizmet vermekte.

Konağın karşısında Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin başkanlığını yapan **Cihan-girzade İbrahim Bey**'in eski evi yer alıyor. Yaşar Çelebi Evi olarak da anılan konak, bir dönem Kars Radyoevi olarak kullanılmış. Daha sonra sırasıyla **Fevzi Paşa İlköğretim Okulu, Kars Tarih Turizm ve Kültür Derneği, Halkevi ve Saat Kulesi** yapılarını geçerek yokuşun başına geliyoruz. Sağımızda, bir zamanlar Rus Ortodoks Kilisesi'nin yükseldiği yerde Merkez Camii yer alıyor. Yokuş aşağı Kars Çayı'na doğru yürümeye devam ediyoruz. Eski Rus Konsoloslugu, (Haşim Arıkan Konağı) Resul Yıldız'ın evi, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuarı binalarını geçerek Kar's Butik Otel'in önüne geliyoruz. Kesme bazalt taşlardan 'L' biçiminde planlanan iki katlı bu binanın dış cephelerindeki bordür süslemeleri dikkat çekici. Yapı 2001 yılında geçirdiği restorasyonun ardından otel olarak hizmet veriyor.

Bir sonraki tarihi mekan, 19. yüzyıl sonlarına tarihlenen ve Baltık mimarisi izleri taşıyan **İsmet Paşa İlköğretim Okulu**. 'U' planlı ve iki kat olarak inşa edilen taş bina, yapıldığı dönemde

İsmet Paşa İlköğretim Okulu

Kafkas Üniversitesi Konservatuarı

askeri kışla olarak düşünölmüş. 1923 yılından beri ise okul olarak hizmet vermekte. Bu yapıyı geçtikten sonra görseelliğiyle öne çıkan tarihi eserler ard arda sıralanmaya devam ediyor. Bu cad-denin son mekanı, 'Kar' romanında yer alan **Tuncer G'nin (Güvensoy) Evi**. 1890 yılında yapılan sarı renkli konut, süslemeleri ve kapısındaki oymalarla nefis bir görüntü sergiliyor. Eskinin Borsa binası, şimdi şahıs mülkiyetinde yenile-nerek Kars'ın tarihsel dokusundaki yerini koruyor. Karşıda Osmanlı dönemi yapısı Yusufpaşa Camisi yer almaktadır.

Yeniden Şehit Hulusi AYTEKİN Caddesi'ne vardığımızda, Kars Çayı üzerindeki **Demirköprü** karşılıyor bizi. Sağa dö-nerek tarih ve kültür içerikli gezimize de-vam ediyoruz. Tek katlı, renkli boyanmış eski evler ve Kars Çayı kenarındaki İstihkam Çay Bahçesi'nin ardından, **Tahta Köprü**'nün üzerinden karşı kıyıya geçiyoruz. Yorulduysanız bu noktada bir çay molası verebilirsiniz.

Solumuzda 1742 yılında inşa edilen **Topçuoğlu Hamamı** yer alıyor. Gövde-sinde düzgün kesme taşların kullanıldığı yapı doğu batı ekseninde uzanıyor. Osmanlı dönemine tarihlenen yüzlerce kemer köprüden biri olan **Taşköprü**, **Mazlumağa Hamamı** ile **Namık Kemal Evi** arasında yer alıyor. 1579 yılında Sul-tan 3. Murat'ın emriyle Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan üç kemerli köprü, 1715 yılındaki sel taşkını sonrası yeniden inşa edilmiş. 54 metre uzunluğunda, 8 metre genişliğindeki köprü'nün yanı başında, dev kubbesiyle Kars sınırları içerisindeki hamamların en büyüğü sıfatını taşıyan Mazlumağa Hamamı

16

Tuncer Güvensoy Evi

yükselir. Ortasında büyük bir havuz bulunan hamam, 1829 yılında ünlü Rus yazarı Puşkin'in ziyaretinin ardından, Rus hakimiyeti döneminde sergi salonlarına ev sahipliği yapmış. Bir sonraki tarihi eser, günümüzde Toplum Merkezi olarak kullanılan ünlü şair Namık Kemal'in evi. Şairin dedesi Abdullatif Paşa 1853-54 yıllarında Kars'ta Mutasarrıf olarak görev yaparken burada ikamet etmiş.

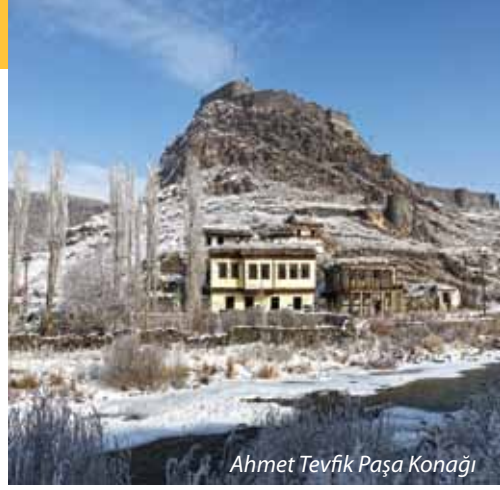
Karşı kıyıda ise yine bir Osmanlı eseri olan **Muradiye (İlbeyoğlu) Hamamı**

yer alır. 1774 yılına tarihlenen eser, Balkonlu Hamam olarak da anılır. Yanında ise zamanın acımasızlığına hala inatla direnen **Ahmet Tevfik Paşa Konağı** bulunur. 1764 yılında Kars eşrafından Hacı Eyüp Bey tarafından inşa ettirilen konak, şehrin zarif yapılarından birisidir.

Kars Çayı'nı sağımıza alarak ilerliyoruz. Sağ yamaçtaki tepede Ermeni Katolik Kilisesi'nin kalıntıları yer alıyor. Az sonra Baltık mimarisinin etkisiyle yapılmış

19. yüzyıl eserlerinden Paşa Konağı'nın önündeyiz. Bir zamanlar devlet erkanını ağırlayan görkemli konut, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü olarak hizmete devam ediyor.

Giderek sarplaşan ve daralan vadinin sağ yamacında Kars Kalesi ve tabyalar, sol

Ahmet Tevfik Paşa Konağı

Taşköprü ve Muradiye Hamamı

Mazlumağa Hamamı

KARS KENT TURU

yamaçta ise harap olmuş tarihi binalar sıralanıyor. Kentsel dönüşüm planıyla yenilenecek olan Dereiçi Vadisi, özellikle bahar aylarında yemyeşil bir çehreye bürünüyor. Kars Çayı'nın yarenliğinde şehir merkezinin gürültüsünden uzaklaşıp, 1855 yılında yapılan **İkinci Taşköprü**'ye ulaşıyoruz. Arap ve İngiliz tabyaları arasındaki köprünün biraz ilerisinde aynı zamanda mesire alanı olan **Kent Ormanı** yer alıyor.

Rotamız Taşköprü'den geçerek Kale'ye yöneliyor. Yaklaşık 1 kilometrelik hafif bir rampanın solunda düşmana karşı koymak için Osmanlı döneminde yapılan tabyalar yer alıyor. Yolun keskin bir viraj yaptığı noktada yükselen merdivenlere yönelerek, kentin simgelerinden biri olan kaleye ulaşıyoruz. Aynı zamanda bir seyir terası vazifesi gören bu tarihi mekan içerisindeki çay bahçesi, 10 kilometrelik gezinin en güzel dinlencesi için bir fırsat.

1153 yılında Saltuklu Sultanı Melik İzzeddin tarafından veziri Firuz Akay'a yaptırılan **Kars Kalesi**, iç ve dış olarak iki bölüm şeklinde planlanmış. Çeşitli dönemlerdeki saldırılarda yıkılan ve tekrar yenilenen kale, orijinalliğinden çok şey kaybetmiş durumda. Kesse bazalt taştan yapılan 3,5 kilometrelik sur duvarlarında önceden 220 burç varken, sadece 7 burç günümüze kadar gelebilmiş. Su (Çeribaşı), Kağızman (Orta), Behram Paşa ve uçuruma açılan Ana Kapı olmak üzere toplam dört giriş yeri bulunmaktadır. Kalenin ana girişinde ayrıca 1239 yılındaki Moğol saldırısında hayatını kaybeden Celal Baba adına yapılan çini kubbe bir türbe yer alır. Kalenin bulunduğu tepenin en uç noktasında, günümüzde vericilerin yükseldiği mevkide Arap Baba Şehitliği bulunur.

Rus döneminde ızgara şeklinde yapılan kent planını kale burçlarından seyrettikten sonra, Kağızman Kapısı'ndan çıkarak rotamıza devam ediyoruz. Günümüze sadece yan duvarları kalan Beylerbeyi Sarayı, kalenin eteklerinden şehri seyreden bir yere konumlanmış. 1579 yılında Lala Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen bina, 1918 yılına kadar Hükümet Konağı olarak görev yapmış.

Kars Çayı'na doğru inmeye devam ediyoruz. Biraz sonra farklı renklerin, dillerin ve etnik yapıların birbirine karıştığı kent sosyolojisini yansıtan **Oniki Havariler Kilisesi (Kümbet Camisi)** ve **Evliya Camisi**'nin önüne geliyoruz. Bir zamanlar bir arada yaşayan farklı dinlerin kültürel etkileşimini en güzel biçimde yansıtan sivri külah şeklindeki kilise çatısı ile cami minaresi yan yana yükseliyor. Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya ayak bastıktan sonra söz konusu kilise çatılarından esinlenerek kümbetler inşa etmeleri, bu kültürel etkileşimin bir başka örneğini oluşturuyor. Ermeni Bagratlı Kralı Abas tarafından 937 yılında yaptırılan eski kilisede, kubbe etrafında on iki havarinin taş kabartmaları ile çeşitli süslemeler göze çarpar. 1064 yılında Selçuklular tarafından camiye çevrilen bina, 1877 Rus işgalinin ardından Kale Başkilisesi olarak kullanıldı. 1964 yılından sonra bir süre müze işlevi gören bu özgün eser, 1993'ten itibaren yeniden cami olarak ibadete açıldı. Kümbet Camisi'nin yanında 1579 yılında Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Evliya Camisi yükseliyor. Cami alanında Ebul Hasan-i Harakani'nin türbesi yer alıyor. Asıl adı Ali Bin Ahmed Cafer olan Harakani, Kars yakınlarında 1033 yılında meydana gelen Selçuklu - Bizans savaşında şehit düşmüş. Ahmet Yesevi ve Mevlana gibi düşünürleri etkileyen bu tasavvuf adamının görüşleri Nurul Ulum adlı yapıtında toplanmıştır.

Turumuzun son bölümünü Atatürk Caddesi'ndeki tarihi yapılara ayırıyoruz. 1664 yılında Kars Beylerbeyi Seyit Yusuf Paşa tarafından yaptırılan **Yusuf Paşa Cami, Serhat Kalkınma Ajansı, 20**

Kümbet Camisi (Oniki Havariler Kilisesi)

Eski Belediye, Kars Şehir Sineması binaları ve eski Rus evleri rotamızı süsleyen ayrıntıların başında geliyor. Özellikle 1883 yılında inşa edilen Eski Belediye Binası, Barok sanatı süslemeleriyle caddeye ayrı bir estetik görünüm kazandırıyor. Kentin ilk Kız Lisesi olma ünvanı taşıyan yapı, 2005 yılında onarım görmüş.

'Uzun Kent Turu' rotamız Atatürk Caddesi'nin Faik Bey Caddesi'yle kesiştiği noktada sona eriyor. Dileyenler bu caddede yer alan kafeterya ve restoranlarda dinlenebilir veya peynir gibi yöresel ürünler satan dükkanlardan alışveriş yapabilirler.

Eski Belediye Binası

Kısa Kent Turu

Arkeoloji Müzesi'nden başlayarak Ordu Caddesi köşesindeki Fethiye Camisi'ne kadar 'Uzun Kent Turu' ile aynı rotayı izleyen gezimiz, bu noktadan itibaren farklı bir güzergaha yöneliyor. Önce Ordu Caddesi'ni baştan sona kat edip daha sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Atatürk caddelerini geçiyor. Taşköprü'den sağa dönerek Vaizoğlu Camii ve Oniki Havariler Kilisesi üzerinden Kars Kalesi'nde sona eriyor. Zamanı olanlar ayrıca tarihi dokunun yakınında yer alan Osmanlı dönemi Vaizoğlu, Büyük Abdiağa, Küçük Abdiağa, Yusufpaşa, Hacı Seyfi, Aliağa ve Laçın Bey camileri ile Kaleiçi mahalesindeki Beşik Kilise'yi ziyaret edebilirler.

KARS KEŞİF ROTASI

Kars il sınırları içerisindeki hemen hemen tüm doğal ve tarihi mekanları araçla gezebileceğiniz bir haftalık keşif rotası.

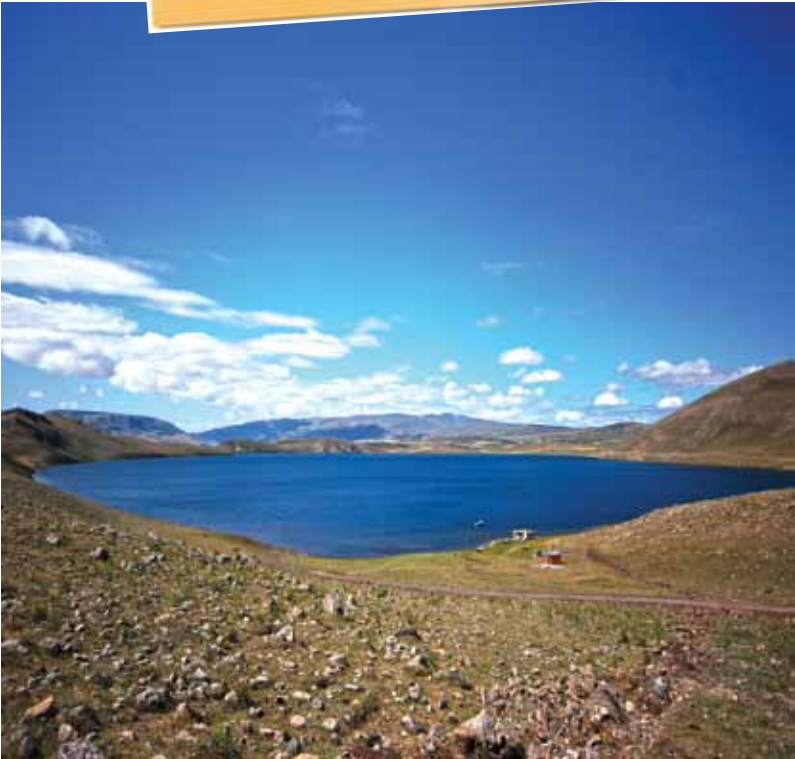
Kars Kalesi

1. Gün

Kars-Çakmak-Çamurlu-Ortalar-Kayadibi-Gölbaşı- Aygır Gölü- Boğatepe Köyü (37 km)

Kars kısa kent turunun ardından Malakan Köyü Çakmak'ta müze olarak düzenlenen Malakan Evi'ni geziyoruz. Ardından Aygır Gölü ile peynir yapımı, şifalı otların kurutulması ve organik tarım uygulamalarıyla ünlü Boğatepe Köyü turu geliyor. Akşam Boğatepe'de konaklıyoruz.

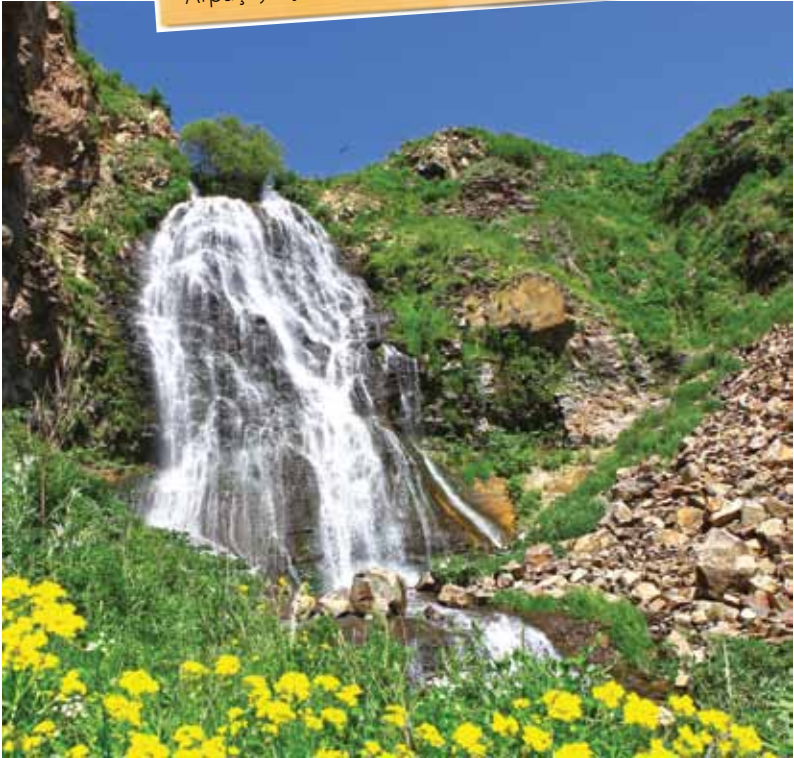
Aygır Gölü

2. Gün

**Boğatepe - Susuz - Susuz Şelalesi - Cilavuz
Mağarası - Porsuklu - Arpaçay - Çıldır Gölü -
Doğruyol - Akçakale - Doğruyol - Arpaçay (98 km)**

İlk durağımız Susuz Şelalesi ve Cilavuz Mağarası. Daha sonra Çıldır Gölü'nün doğu kıyısı boyunca araç gezisi yapıyoruz. Akçakale Adası üzerindeki Kromlek (Cromlech) megalitik anıtı ile Doğruyol Köyü'ndeki kiliseyi ziyaret ediyoruz. Çıldır Gölü kenarında balık ziyafetinin ardından aynı güzergah üzerinden dönüşe geçerek Taşköprü'de yer alan Urartu yazıtına uğruyoruz. Bu uzun ve yorucu günü Arpaçay ilçesinde konaklayarak bitiriyoruz.

3. Gün

Arpaçay - Tepecik - Okçuoğlu - Değirmenköprü -
Küçükçatma - Kuyucuk Gölü-Kurudere - İncedere-
Akyaka - Kalkankale - Kayaköprü - Hamzagerek
- Oğuzlu Kilisesi - Yağikesen Kilisesi - Arpaçay Baraj
Gölü - Arasoğlu - Ocaklı Ani Harabeleri (83 km)

Sabah Kuyucuk Gölü'nde yaptığımız kuş göz-
lemnin ardından Akyaka yakınlarındaki Kal-
kankale-Tignis Kalesi'ni ziyaret ediyoruz. Daha
sonra eski kaya yerleşimlerinin bulunduğu
Kayaköprü Köyü üzerinden ulaştığımız
Oğuzlu ve Yağikesen yerleşimlerdeki kilise-
lere uğruyoruz. Günün son durağı, etkileyici
kalıntılarıyla Ani ören yeri. Ocaklı Köyü'nde bir
kamp alanı olduğunu hatırlatalım.

Ani Antik Kenti

4. Gün

**Ocaklı - Esenkent - Kozluca - Digor Beşkilise -
Kilittaşı - Mreni Karabağ - Kars (70 km)**

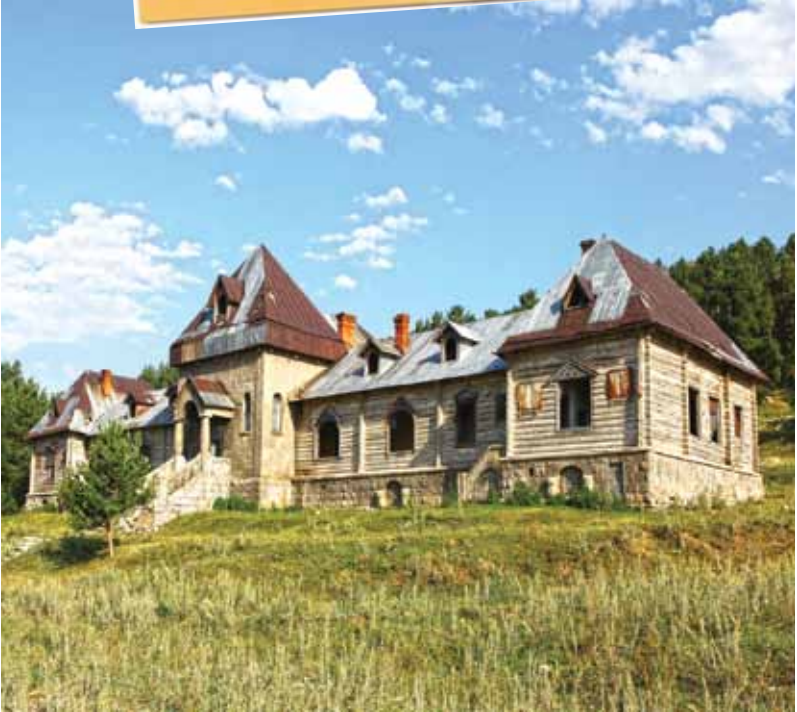
Esenkent'e 7 kilometre uzaklıktaki Kozluca Köyü, iki kilisesiyle 4. günün ilk durağı. Sonra Digor ilçesindeki derin kanyonda sadece tek bir yapısı kalan Beşkilise'yi ziyaret ediyoruz. Ardından Kilittaşı ve Mreni Karabağ kiliseleri gezisini tamamlıyoruz. Turun sonunda Çalı Gölü kıyısından geçerek ulaştığımız Kars şehir merkezinde konaklıyoruz.

5. Gün

Kars - Selim - Sarıkamış (54 km)

Sarıkamış ilçe merkezinde yer alan Katerina Av Köşkü, Yanık Kilise ve cer atölyelerini geziyoruz. Öğle yemeğinin ardından çevredeki şehitlikleri dolaşıp Keklik Vadisi'ne bakan Kızlar Kalesi'ni (Toprakkale) ziyaret ediyoruz. Doğayla iç içe olmayı isteyenler, sarıçam ormanlarının mis gibi havası eşliğinde yürüyüş yapabilirler. Günü Sarıkamış Kültür Evi'ndeki akşam yemeğinin ardından tamamlıyoruz.

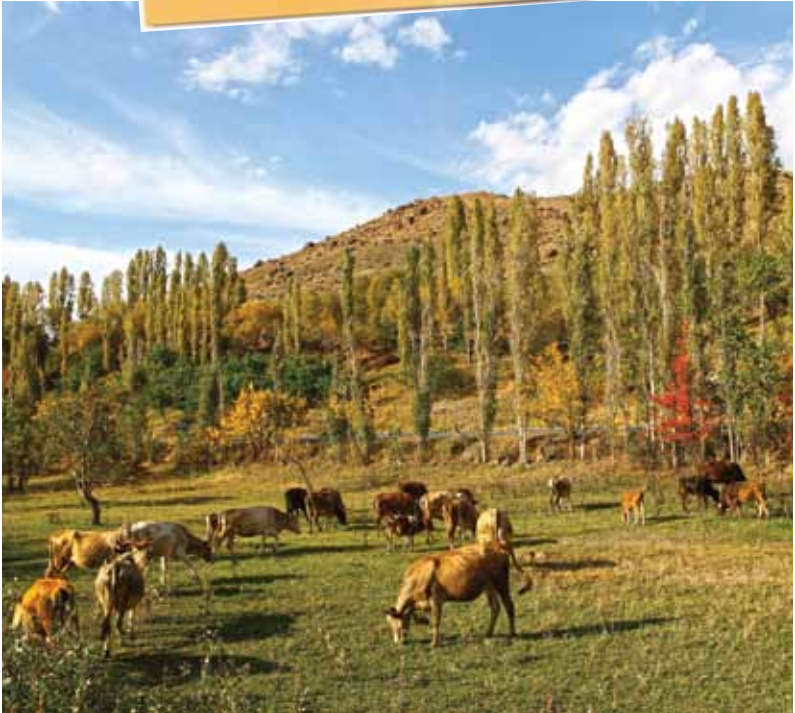

Sarıkamış Katerina Av Köşkü

6. Gün

**Sarıkamış - Handere - Karaorgan - Zivin Kalesi -
Altınbulak - Micingirt Kalesi - Taşlıgüney - Karakurt
Kilisesi - Geyiktaş - Kağızman**
(72 km)

Güne tarihi yol üzerindeki Zivin Kalesi ve Micingirt Kalesi gezisiyle başlıyoruz. Karakurt merkezinde bulunan Karakurt Kilisesi ziyareti sonrasında öğle yemeği molası var. Aras Nehri Vadisi boyunca kaya yerleşimleri, peri bacaları ve meyve bahçeleri manzarası eşliğindeki gezinin son durağı konaklayacağımız Kağızman ilçesi.

7. Gün

**Kağızman - Çengilli Kilisesi - Deniz Gölü -
Kozlu - Camuşlu Kaya Yazıtları - Çaybük - Purut
Kaya Yerleşimleri - Tunçkaya - Keçivan Kalesi -
Paslı - Kars (72 km)**

Etkileyici görüntüsüyle Çengilli Kilisesi ve hemen yakınındaki Deniz Gölü'nün ardından Anadolu'daki en önemli tarihi miraslardan biri olan Camuşlu Kaya Yazıtları'nı geziyoruz. Öğlen Çukurayva Köyü'ndeki Purut Kaya Yerleşimi ve Tunçkaya Köyü'ndeki Keçivan Kalesi ziyaretinin ardından kent merkezine dönüyoruz.

Kağızman Çengilli Kilisesi

KARS KEŞİF ROTASI HARİTASI

TARİH TURU

Ani Antik Kenti

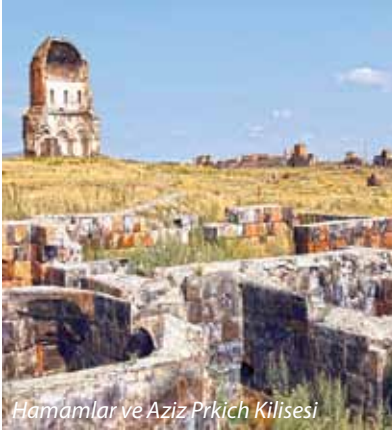

Ani Antik Kenti

Bakireler Manastırı

Hamamlar ve Aziz Prkich Kilisesi

Ülkemizin en büyük ve önemli antik şehirlerinden biri olan Ani, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı belirleyen Arpaçay Vadisi'nin batı kısmında yer alıyor. İl merkezine 41 kilometre mesafedeki Ocaklı Köyü'nde bulunan arkeolojik alan, tarihi İpek Yolu üzerinde olmasından ötürü her daim önemini korumuştur. Yapılan kazılarda 5000 yıllık bir geçmişe sahip olduğu anlaşılan bu görkemli kent birçok kavime ev sahipliği yapmıştır. Şehrin hemen yakınındaki Bostanlar Deresi Vadisi'ndeki mağaralar, insanlık tarihine uzun süre yerleşim yeri olarak hizmet verdi. Etrafı yaklaşık 4,5 kilometrelik sur duvarlarıyla çevrili olan Ani ören yerini hakkıyla gezmek için bir tam gün ayırmak gerekir. Sit alanı içerisinde öne çıkan yapıları; surlar, Kars Kapısı, Aslanlı Kapı, Hıdırellez Kapısı, Ateşgede, Selçuklu Sarayı, Kral Gagik Kilisesi, Ani Katedrali, Abukhamrents Kilisesi, Ebu Menuçehr Cami, Tigran Honents Kilisesi, Keçel Kilisesi, Genç Kızlar Kilisesi, İpek Yolu Köprüsü, İç Kale, Kız Kalesi, Bakireler Manastırı olarak sıralayabiliriz.

Ani Antik Kenti

ANİ ANTİK KENT HARİTASI

Ani Harita Açıklaması

- 1 – Çoban Kilisesi
- 2 – Kars'a giden yol
- 3 – Ani Kent Surları
- 4 – Hıdırellez Kapısı
- 5 – Aslanlı Kapı
- 6 – Çiftebeden(Kars) Kapısı
- 7 – Eğribucak Kapısı
- 8 – Selçuklu Sarayı
- 9 – Kaya Kilisesi
- 10 – Kral Gagik Kilisesi
- 11 – Gürcü Kilisesi
- 12 – Ateşgede
- 13 – Çarşı Yolu
- 14 – Acemağlı Kapısı
- 15 – Miğmığ Deresi Kapısı
- 16 – Beysekisi Kapısı
- 17 – Küçük Selçuklu Hamamı
- 18 – Halaskar (Keçel) Kilisesi
- 19 – Tigran Honents Kilisesi (Resimli Kilise)
- 20 – Yeraltı Şehri Girişi
- 21 – Bakireler Manastırı
- 22 – Divin Kapısı
- 23 – İpek Yolu Köprüsü
- 24 – Ani Katedrali (Fethiye Camii)
- 25 – Büyük Selçuklu Hamamı
- 26 – Yıkık Minare
- 27 – Havariler Kilisesi
- 28 – Aziz Krikor Kilisesi (Abukhamrents-Polatoğlu)
- 29 – Ebu Menuçehr Camii
- 30 – Bostanlar Deresi
- 31 – Yağhane
- 32 – Kamsarakan Sarayı
- 33 – İç Kale Sur Kalıntısı
- 34 – Arpaçay Nehri
- 35 – Saray Kilisesi
- 36 – İç Kale Surları
- 37 – Kamsarakan Kilisesi
- 38 – Kızlar (Bakireler) Manastırı
- 39 – Kız Kalesi

Ani Kalesi

Kaleler Rotası

Turumuz Kars merkezde Kars Kalesi, Kağızman ilçesinde Keçivan(Tunçkaya), Artakers ve Köroğlu kaleleri, Sarıkamış ilçesinde Zivin, Micingirt ve Kızlar (Toprakkale) kaleleri, Diğor ilçesinde Magazbert Kalesi, Akyaka ilçesinde Tignis Kalesi'ne uğruyor. İlk durağımız kent gezisinde anlattığımız 1579 yılında inşa edilen Kars Kalesi. Sarıkamış yakınlarında, içinde küçük bir kilisenin bulunduğu Kızlar Kalesi, Keklik Vadisi'ne hakim konumdadır. Trabzon-Erzurum-Kars-Ani güzergahındaki tarihi yol üzerinde yer alan Zivin ve Micingirt kaleleri, yalçın kayalıklar üzerinde yükselir. İnkaya Vadisi'ne bakan Micingirt Kalesi 1232 yılında Saltuklu Sultanı Mansur Ergin tarafından yaptırılmıştır. Sarıkamış'a 32 kilometre mesafedeki Karaargan yakınlarında Süngütaşı olarak da bilinen köy üzerindeki sarp tepeye konumlanan Zivin Kalesi'nin yapım tarihi bilinmemekle birlikte, kale alanında bulunan Urartu yazıtlarından yapının çok eski dönemlerden beri kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Zivin Kalesi

Keçivan Kalesi (Tunçkaya)

Kağızman ilçesinde bulunan kalelerden K tek Köyü Köroğlu (Morpet) Kalesi, Kağızman-Kars anayolu üzerinde vadiyi gözleyen bir konumdadır. Kağızman ilçe merkezine 40 kilometre mesafedeki Tunçkaya Köyü'ndeki Keçivan Kalesi ise yerleşimin hemen yukarısındaki sarp kayalıklarda yer alır. Urartu, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kullanılan yapının içinde bir kilise mevcuttur. Kağızman'da ziyaret edeceğimiz son kale Günindi Köyü'ndeki Artakers Kalesi'dir.

Akyaka ilçesinde Kars merkeze 67 kilometre uzaklıkta Tignis Kalesi yer alır. Kalkankale Köyü'nün arkasındaki tepede bulunan Tignis, sınıra 3 kilometre uzaklıktadır. Karahan  ayı'nı seyreden bir konumdaki kale, M.S. 10. yüzyılda inşa edilmiştir. Bazı bölümleri ayakta kalan yapının en büyük özelliği, Ani  ren yerindeki kale ile aynı dönemde yapılmış olmasıdır.

8. yüzyılda Bizanslılar tarafından yapılan Magazbert Kalesi, Ani yakınlarında Arpaçay'ın batı yakasındadır. Ani-Digor yolu üzerindeki kale, Esenkent Köyü'ne 9 kilometre uzaklıktaki   b l k Köyü'ndedir. Askeri bölge içerisinde kalan kaleyi görmek için yetkililerden izin almak gerekiyor. Gemili ve Süvari tabyalarının ziyarete açılması için çalışmalara başlanmıştır.

Micingirt Kalesi

KALELER ROTASI HARİTASI

ARDAHAN

ERZURUM

İĞDIR

AĞRI

Tabyalar Rotası

Kars, serhat kenti olmasından dolayı her dönem askeri ve stratejik önemini korumuştur. Bu nedenle eski yerleşimin kalbi sayılan kalenin çevresine, şehri savunmak için birçok tabya inşa edilmiştir. Özellikle Rus ve İran saldırılarına karşı koyması hedeflenen tabyaların ilki, 1579 yılında Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış ve Temur Paşa ismini taşımaktadır. 1734-1848 yılları arasında Kars yakınlarına toplam 46 tabya inşa edilmiş, ancak bunlardan 22 tanesi günümüze kadar gelebilmiştir. Mevzi savunmasının önemli elemanları olan bu tabyaları Arap, Karadağ, Gaziler, Gemli,

İnönü, Yusuf Paşa, Muhlis Paşa, Cenup, Fevzi Paşa, Hafız Paşa, Süvari, Kerim Paşa, Kanlı, Şimendifer, Çim, Thomson, Çukur, Çifte Göğüs, Hüseyin Paşa, Zohrab, Dik, Veli Paşa, Churchill ve Williams tabyaları olarak sıralayabiliriz.

Bir kısmı askeri alan içerisinde kalan bu tarihi anıtların turizme kazandırılması amacıyla çalışmalar yapılmaktadır. Birçoğunun yer aldığı Karadağ Tepesi sit alanı ilan edilmiş ve Karadağ, Arap, Kanlı, Gemli ve Süvari tabyalarının ziyarete açılması için restorasyona başlanmıştır. İsteyenler kale yakınlarında yer alan, Kars şehir merkezi ve Kars Çayı manzaralı tabyaları ziyaret edebilirler.

Kars Tabyaları

Şehitlikler Rotası

1914 yılında İran, Azerbaycan ve Karadeniz bölgelerine yayılan Osmanlı-Rus savaşının acı bilançosu, tarihte 'Sarıkamış Faciası' olarak anılıyor. Rus ordusunu imha etmek amacıyla geniş bir çevirme manevrası ve muharebesi olarak planlanan Sarıkamış Harekatı'nın sonucunu, Allahuekber Dağları ve karakış tayin etti. Kars-Erzurum illeri arasındaki sınırı oluşturan ve uzunluğu 40, genişliğiye 25 kilometreye yaklaşan bir coğrafyaya yayılan Allahuekber Dağları'nın fiziksel koşullarına, dondurucu soğuklar, lojistik desteğin yetersizliği, o dönem devletin komuta kademesindeki yetkililerinin yanlış hesapları ve maceracılığı da eklenince on binlerce askerin hayatına mal olan Sarıkamış faciası gerçekleşti.

Tarihimizdeki bu trajik dramın anısına, hem Kars hem de Erzurum'da birçok şehitlik inşa edilmiştir. Allahuekber Dağları'nın sırtlarından köy ve ilçe merkezlerine kadar geniş bir bölgeye yayılan bu şehitlikler, anıtsal mezar ve heykel formunda tasarlanmıştır. Rotamız, bölgedeki özellikle de Sarıkamış ilçe sınırlarındaki birçok şehitliği ziyaret ediyor.

Rotanın başlangıç noktası Kars-Erzurum karayolu üzerindeki Allahuekber Dağı Şehitliği. Ardından hemen karşı köyde bulunan Hamamlı Köyü Şehitliği'ni ziyaret ettikten sonra ilçe merkezine dönüyoruz. Yukarı Sarıkamış mahallesinde Batı Kışla ve Sarıkamış, İnönü mahallesinde Meçhul Asker ve İstasyon mahallesinde Millet Bahçesi şehitliklerini

geziyoruz. Yine İstasyon mahallesinin Makineli Tüfek mevkiinde bulunan top ve tabya kalıntılarıyla mezarlık bölgesi, tarihi sit alanı olarak dikkat çekiyor.

Yakın çevrede yer alan Dikenli Tabya, Askerderesi, Turnagöl, Bardız Geçidi (Şehit Halit), Kaynak-Çermik Yayla, Mescitli Köyü Deliktaş mevkii, Soğanlı, Karaorgan-Koroğlu Köyü Çakırbaba, Bozat Köyü Akbaba, Yağbasan Köyü ile Yayıklı Köyü Divik (Kırklar) şehitlikleri rotamızın diğer etaplarını oluşturuyor.

Sadece Sarıkamış ilçesi sınırlarındaki şehitlikleri kapsayan bu rotanın önceden saptanmış bir kilometresi yok. Parkur belirli bir noktadan başlayıp belirli bir yerde sona ermiyor. Bazı köylere ve

anıtlara gidip sonra tekrar geri gelmek gerekiyor. Bu anlamda yukarıda adı geçen şehitliklerin tümünü veya isteğe göre birkaçını ziyaret edebilirsiniz. Bazı şehitliklerin yaylalarda bulunduğunu ve ulaşımın zor olduğunu özellikle belirtelim. Bu kültür rotasını elbette kış aylarında önermiyoruz. Ayrıca her yıl Aralık veya Ocak aylarında, bölgede 'Sarıkamış Şehitlerini Anma Yürüyüşleri' düzenlenmekte olduğunu da hatırlatalım.

Sarıkamış faciası ile ilgili tüm şehitlikleri gezmek isteyenler; Kars merkezdeki Meçhul Asker, Subatan, Derecik, Bozat Köyü Ağababa, Tek Çam, Şenkaya Er-sinek Yaylası ve Erzurum sınırına yakın 3150 metre rakımdaki 3. Alay Şehitliği'ni kapsayan ekstra rotayı uygulayabilirler.

Fethiye Camii (Eski Rus Kilisesi)

Tigran Honents Kilisesi

Kozluca Küçük Kilise

Kiliseler Rotası

Kiliseler Turu, Kars Merkez'de Oniki Havariler (Kümbet Camii), Fethiye Camii (Aleksandr Nevski-Rus Askeri Kilisesi), Beşik, Oğuzlu ve Yağikesen kiliselerine, Sarıkamış'ta Yanık, Küp, Aşağı Sallıpınar ve Karakurt kiliselerine, Kağızman'da Çengilli Kilisesi'ne, Arpaçay'da Doğruyol Kilisesi'ne, Digor'da Beşkilise, Kozluca, Varlı, Kilittaşı ve Mreni kiliselerine uğruyor.

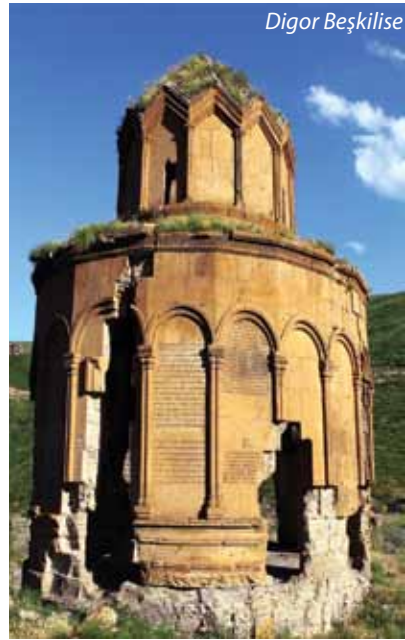
Anadolu'da kültür etkileşiminin en önemli örnekleri olan kilise ve kümbetlere Kars ili sınırları genelinde rastlayabilirsiniz. Konik kilise çatılarının mimari anlamda yere indirilmiş biçimleri olan kümbetler, farklı kültürlerin sentezini oluştururlar bir bakıma. Kars Kalesi'nin hemen altındaki Oniki Havariler Kilisesi bunun en güzel örneklerinden birisidir. Ani ören yerindeki kilise ve manastırların dışında merkez ilçede dikkati çeken yapıları, Fethiye Camii (Aleksandr Nevski-Rus Askeri Kilisesi), Kral Sembat tarafından (890-914) dönemin Kars valisi Hassan Gunt'a yaptırılan Oğuzlu Kilisesi, Yağikesen Köyü'ndeki 19. yüzyıla tarihlenen ve Karmir Vank adıyla da bilinen Kızıl Kilise olarak sıralayabiliriz. Her iki kiliseye de Başgedikler beldesinden ulaşılabilir. Özellikle Yağikesen Kilisesi günümüze kalmış yapı bütünlüğü ile dikkat çekicidir.

Ani ören yerinden Digor sınırlarına girildiğinde ilçe merkezine 20, Ani ören yerine ise 15 kilometre mesafedeki Kozluca kiliselerini ziyaret edebilirsiniz. Bir kısmı harap durumdaki Büyük Kozluca Kilisesi (Bagnayr Manastırı), 10. yüzyılda

bazilika planlı ve düzgün kesme taştan yapılmıştır. 1936 yılındaki depremde yıkılan kilise, köy yerleşimi içerisinde yükselir. Caminin arkasındaki açıklık alanda yer alan Küçük Kozluca Kilisesi ise 9. yüzyılda inşa edilmiştir. Çatı kısmı sivri bir külah şeklinde uzanan yapı, tamamı günümüze ulaşan ender kiliselerden biridir.

Tarihi kiliselerin toplandığı Digor'da, merkeze en yakın olanı Beşkilise'dir. Yerleşime doğru uzanan vadinin içinde yer alan Aziz Karapet, Meryem Ana, Aziz Stefanos, Aziz Krikor ve Aziz Sarkis kiliselerinden oluşan Beşkilise kompleksinden günümüze sadece, üzerinde 1033 tarihli yazıtların yer aldığı Aziz Sarkis Kilisesi ayakta kalabilmiştir. Mimari yapısı ve taş işçiliğiyle dikkat çeken bu kilise, Ortodoks dünyası açısından önem taşımaktadır. Ayrıca Digor'un 13 kilometre güneyinde, eski adıyla Zipni olarak bilinen Varlı Köyü'nde, bugün cami olarak kullanılan Varlı Kilisesi'ni görebilirsiniz.

Digor'daki diğer iki kilise, ilçe merkezine 32 kilometre mesafedeki Kilittaşı ile 25 kilometre uzaklıktaki Mreni Kilisesi'dir. Kilittaşı Köyü'ne gelindiğinde, Arpaçay havzası içindeki bir kilise görüş alanına girer. Aslında bu yapı, hemen karşıdaki Ermenistan'ın sınırları içinde yer alan küçük bir kilisedir. İçerisinde kutsal çeşme ve Pakran'ın mezarının bulunduğu Kilittaşı Kilisesi ise, köyün hemen arkasında sarp bir tepe üzerinde yer alır ve buraya ancak yürünerek ulaşılabilir. Karabağ Köyü'ndeki Karabağ Mreni Kilisesi, köy yerleşimine 4 kilometre mesafede askeri bölgenin içindedir. Digor'da askeri yetkililerden izin alarak

Digor Beşkilise

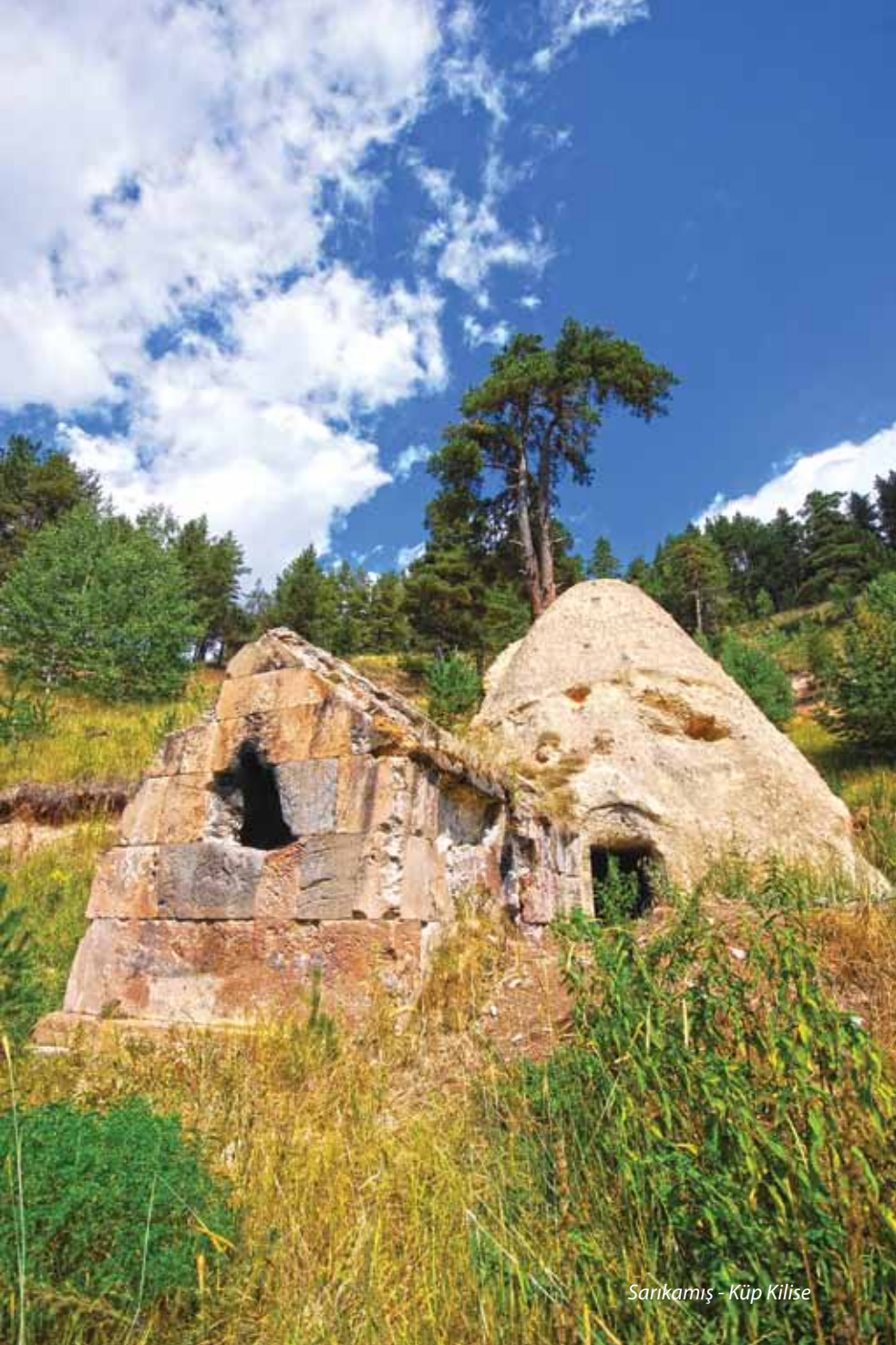

Yağikesen Köyü Kızıl Kilise

Çengilli Kilisesi

Sankamış - Küp Kilise

Ani Katedrali

ıssızlığın ortasında yükselen bu kiliseyi ziyaret edebilirsiniz.

Sarıkamyş'taki duraklarımızı, K p Kilise ile Karakurt beldesinin Susuz Yaylası'nda bulunan ve etrafında sayısız eski mezarın yer aldığı kilise olarak sıralayabiliriz. Özellikle bir bölümü kayalara oyulmuş bir bölümü ise kilden inşa edilen K p Kilise, ilginç mimari formuyla dikkat çeker. Bu tarihi mekana eski Karakurt-Sarıkamyş yolundan ulaşabilirsiniz. Yanık Kilise'den sonra Sarıkamyş'ta en iyi durumdaki kilisenin Karakurt beldesinde bulunduğunu hatırlatalım.

Abukhaments Kilisesi

Kuşkusuz Kars kiliseleri içerisinde engilli Kilisesi'ne ayrı bir sayfa açmak gerekir. İsmi aldığı köyün tam ortasında heybetle yükselen bu tarihi mekan, Kağızman'a 28 kilometre uzaklıkta yer alır.  zerinde kilisenin Gürcü Patrikhanesi'nin denetiminde olduğunu bildiren bir yazıt bulunur. Sarıkamyş'taki Alakilise (şehitemin) ve Hamamlı Köyü güzergahı üzerindeki kısmen tahrip olmuş kiliseler de görülebilir.

Kiliseler rotasının son bölümünde Arpaçay Doğruyol Kilisesi var. Cami yanında depo olarak kullanılan yapı, ıldır Gölü kıyısında yer alıyor. Kars sınırları içerisinde olup askeri bölgede kaldığı için ziyaret edilemeyen kiliseler de mevcut. Bunları; Ani  ren yerine 7 kilometre mesafedeki Horomos harabelerinde Bagradlı dönemi 9. yüzyıl yapısı bir manastır, Horomos'un kuzeyinde yer alan ve Koşavank kiliseleri olarak anılan yapılar (Aziz Minas ve Aziz Kevork kiliseleri, Kral Aşot şapeli) ile Taylar Kilisesi olarak sıralayabiliriz.

KİLİSELER ROTASI HARİTASI

ARDAHAN

ERZURUM

İĞDIR

AĞRI

GEÇMİŞE YOLCULUK

Susuz Vadisi - Doymulu Köyü

Borluk Vadisi

Borluk Vadisi

İnsanlık tarihinin çok eski dönemlerine ait anıtsal yazıtların yer aldığı bu tur Camuşlu, Çallı, Borluk, Susuz Cilavuz, Doyumlu Köyü ve Purut yazıt ve kaya yerleşimlerini kapsamakta.

Rotanın ilk durağı Kars merkeze 50 kilometre uzaklıktaki Camuşlu kaya yazıtları. Aynı adlı köyden toprak bir yolla ulaşılan kaya resimleri Paleolitik çağa tarihleniyor. Bazalt bir kayalık tepenin yamaçlarına konumlanan resimlerde insan, geyik, yaban keçisi ve eşek figürleri dikkat çekiyor. Yazıtlara Kars-Kağızman yolu üzerindeki tabelanın yönlendirmesiyle ulaşılabilir.

Borluk kaya resimleri, Kars merkeze 8 kilometre mesafedeki Azat ile Ataköy (Mağaracık) köyleri arasındaki vadiye yer alıyor. Dere yatağının Borluk Köyü'nden gelmesi nedeniyle vadi aynı ismi taşıyor. Anıtsal eserlerin, yerleşik yaşama geçmeden mağaralarda barınan Paleolitik dönem insanına ait olduğu düşünülüyor. Dağ keçisi, at, yabani sığır ve geyik sürüleri, okla avlanan insan gibi figürler içeren Borluk kaya resimleri, 3 kilometrelik vadinin yamaçlarındaki kayalıklara yayılmış durumda. Doğal koşullar ya da insan eliyle bir kısmı tahrip olmuş figür-

leri, ancak köyden bir rehber eşliğinde gezebilirsiniz. Vadide ve yukarıdaki Sarıçay deresi yatağında yer alan mağara kovukları da görülmeye değer.

Çallı kaya resimleri ise, Kağızman ilçesi Çallı Köyü yaylasında bulunuyor. Aras Nehri Vadisi'ne bakan müthiş manzaralı bu alana ulaşmak için, Çallı Köyü'nden 5 kilometre yürümek zorundasınız. En kolay yol, önce Şabanköy üzerinden 6 kilometrelik toprak bir yolla Çallı Yaylası'na gelmek, daha sonra 15 dakikalık bir yürüyüş yapmak. Ancak kaya resimlerinin epey tahrip olduğunu belirtelim.

Susuz ilçesi Sağlık Ocağı mevkiinden gireceğiniz Kederlikaya Deresi yatağı, sizi yaklaşık 2 kilometre sonra Cilavuz Mağarası'na götürecektir. Kaya yerleşimleri ve şapellerin bulunduğu vadiye, kış aylarında girmemenizi öneririz. Susuz'da ayrıca ilçe merkezine 30 kilometre uzaklıkta Doyumlu Köyü'ndeki Urartu döneminden kalma kaya yazıtları ve yerleşimleri görülebilir.

Kağızman ilçesi Çukurayva Köyü'nden ulaşılan Purut kaya yerleşimi, bir vadi yamacına konumlanıyor. Köyden 1 kilometre uzaklıktaki Purut'a, toprak bir yolla ulaşılabilir.

Cilavuz Mağarası - Susuz

DOĞAYA YOLCULUK

Boğatepe Köyü - Kars

DOĞAYA YOLCULUK

Yüksek dağlar ve platolar şehri Kars, birçok doğal güzelliğe sahip aynı zamanda. İl sınırları içerisinde yer alan göller (Çıldır, Kuyucuk, Aygır, Asboğa, Turna, Deniz, Arpaçay Barajı), şelaleler (Susuz ve Keklik) vadiler (Keklik, İnkaya, Komdere, Borluk, Susuz), kuş gözlemi ve botanik turları gezginleri Kars'ın muhteşem güzelliklerine götürüyor.

Bir bölümü Kars sınırları içerisinde yer alan Çıldır, ülkemizin en büyük göllerinden biri. İl merkezine yaklaşık 60 kilometre mesafedeki göl, kış aylarında buz tutmuş görüntüsüyle oldukça etkileyici. Kars'a 37 kilometre uzaklıktaki Kuyucuk ise, kuşlar için önemli bir sülak alan. Şehre 50 kilometre mesafede yer alan Arpaçay Baraj Gölü, Ermenistan sınırında yer alıyor. Kars- Göle yolu üzerindeki Aygır Gölü, boz tepeler arasında mavi mavi gülümsüyor. Kağızman ilçesi Çengilli Köyü yakınlarındaki Deniz Gölü, yalçın sıradağlar ve Aras Nehri Vadisi manzarasıyla doğaseverleri büyülüyor.

Gerek Kars-Kağızman gerekse Azat-Verimli-Esenyazı güzergahından ulaşılan Turna Gölü, yüksek bir platoda göçmen kuşlara ev sahipliği yapıyor. Asboğa Gölü ise yakın bir gelecekte turizme kazandırılacağı günleri özlemle bekliyor.

Kars ilinin en önemli şelalesi, Susuz-Ardahan yolunun 5. kilometresinde yer alan Susuz Şelalesi. İlçeye aynı ismi taşıyan 42 metrelik bu şelale, yükseklerden Kederlikaya deresinin aktığı Susuz Vadisi'ne dökülüyor. Vadi yatağında, şelalenin yakınlarında (1.5 km) bir de kaplıca yer alıyor. Sarıkamış'a 10 kilometre uzaklıktaki Keklik Şelalesi ise, coşkun sularını derin bir vadiye akıtıyor.

Sarıkamış ilçesindeki Komdere (10 km), Keklik (16 km) ile Susuz ilçesindeki Kederlikaya (Susuz) (15 km) vadileri yemyeşil dokularıyla Kars'ın bambaşka bir yüzünü sergiliyorlar. Borluk ve İnkaya vadileri ise, sadece tarihi mekanlarıyla değil doğal güzellikleriyle de ilgi çeken turizm bölgeleri arasında.

Keklik Şelalesi - Sarıkamış

Çallı Yaylası - Kağızman

Devedikeni (*Carduus* sp.)

Mantar

Kuşburnu (*Rosa canina*)

Kars Florası ve Botanik Turları

Kars sınırları içinde doğal olarak yayılış gösteren iki binin üzerinde tohumlu bitkinin bulunduğu ve bunlardan 100 kadarının endemik olduğu tahmin edilmektedir. Kars florası çalışmaları henüz tamamlanmadığı için kesin rakam verilememiştir. İl sınırları içinde kalan Çıldır Gölü, Allahuekber Dağları ve Sarıkamış Ormanları olmak üzere 3 Önemli Bitki Alanı (ÖBA) belirlenmiştir. ÖBA, bitki çeşitliliği bakımından olağanüstü zengin, tehlike altındaki nadir veya endemik bitkilerin popülasyonlarını içeren doğal ya da yarı doğal alanlardır.

1- Çıldır Gölü ÖBA : 18.764 hektarlık alanı kapsayan Çıldır Gölü ÖBA, Kars ve Ardahan'da yer alan oligotrofik gölleri içerir. Anadolu'nun kuzeydoğu ucunda yüksek bir platoda uzanan bu göllerden en önemlisi Çıldır Gölü'dür. Yaklaşık 120 km² büyüklüğündeki Çıldır Gölü'nün yanı sıra, Putka (Gölbaşı) Gölü ve Çalı Gölü de, içerdiği nadir bitki türleri ve bitki örtüsü tipleriyle ÖBA sınırları içine alınmıştır. Bu göllerin daha çok Avrupa ve Asya'nın kuzey bölümlerine özgü zengin florasında yer alan bitki türleri, Türkiye'de çok lokal olarak bulunur : En önemlilerine örnek olarak, Türkiye'de en

Sarı Kumtifili (*Anthyllis vulneraria* subsp.)

fazla üç yerde kayıtlı olan *Carex limosa*, *Potamogeton alpinus*, *Scholochloa festucacea* ve *Sparganium minimum* verilebilir.

2- Allahuekber Dağları ÖBA : Allahuekber Dağları ÖBA, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Sarıkamış, Selim, Göle, Oltu ve Şenkaya ilçeleriyle sınırlanmış dağ silsilesidir. 1800-3120 m. yükseltiler arasında yer alır. En yüksek yerini Allahuekber Tepesi (3120 m) teşkil eder. ÖBA 3.216 hektar ormanlık alan olmak üzere 25.882 hektar yüz ölçümüne sahiptir. Allahuekber Dağları, 4 adet küresel ölçekte tehlike altında tür, 5 adet Avrupa ölçeğinde tehlike altında tür, zengin tür çeşitliliğine sahip genel habitatlar ve tehlike altındaki doğal habitatlar içermesi nedeniyle önemli bitki alanları arasına alınmıştır.

Küresel ölçekte tehlike altındaki türler :

Allium subalbidum, *Onobrychis stenostachya* subsp. *Sosnowskyi*, *Onosma nigricaula* ve *Senecio integrifolius* subsp. *karsianus*.

Avrupa ölçeğinde tehlike altındaki türler :

Astragalus cinereus, *Cirsium lappaceum* subsp. *tenuilobium*, *Doronicum balansae*, *Ferula orientalis* ve *Ligularia sibirica*.

Dağ Lalesi (*Anemone albana* subsp. *armena*)

Mantar

Alaca Süsen, Kurt Kulağı
(*Iris iberica* subsp. *elegantissima*)

Kafkas Zambağı
(*Lilium kesselringianum*)

Uyuzotu (*Scabiosa sp.*)

3- Sarıkamış Ormanları ÖBA : 36.864 hektarlık alanı kapsayan Sarıkamış Ormanları ÖBA, biri Büyükkumru Dağı ve çevresi, diğeri Süphan, Çıplak ve Balıklı Dağları ve çevresi olmak üzere iki kesimden oluşmaktadır. ÖBA, orman, dağ stebi ve alpin bitki örtüsüyle kaplıdır. Sarıçam (*Pinus sylvestris*) ağaç türünün en yüksek rakımda (2900 m) yayılış göstererek optimal kuruluştta saf sarıçam toplulukları oluşturduğu tek alandır. Sarıkamış Ormanları, iki adet küresel ölçekte tehlike altında tür, 5 adet Avrupa ölçeğinde tehlike altında tür, zengin tür çeşitliliğine sahip genel habitatlar ve tehlike altındaki doğal habitatlar içermesi nedeniyle önemli bitki alanları arasına alınmıştır.

Turna Gölü - Kars

Küresel ölçekte tehlike altındaki türler :

Hieracium sarykamyschense ve *Astragalus eliasianus*.

Avrupa ölçeğinde tehlike altındaki türler :

Fritillaria michailovskyi, *Hieracium ovalifrans*, *Lamium galactophyllum*, *Trifolium pannonicum* subsp. *elongatum*, *Verbascum insulare*.

Bu ÖBA'lar dışında, Çıldır Gölü kenarında bulunan Kısır Dağı etekleri (Bozyiğit Köyü yamaçları) ile Kısır Dağı'nın Ardahan tarafında kalan etekleri (Boğatepe Köyü civarı) bitki zenginliğinin gözlenebileceği diğer alanlardır. Ayrıca şehir merkezine çok yakın olan Kafkas Üniversitesi kampüs alanında *Allium subalbidum*, *Onosma nigricaula*, *Tragopogon aureus*, *İris taochia* ve *Rosa psiformis* türlerini, doğal yetiştiği ortamlarda gözleme imkânı bulunmaktadır.

Hazeran (*Delphinium* sp.)

Kars Faunası ve Kuş Gözlem Turları

Kars; konumu, yüksekliği, sulak alanları, sarıçam ormanları, otlakları, dünyanın 34 önemli biyolojik çeşitlilik bölgesinden ikisi olan Kafkas ve İran-Anadolu sıcak noktalarının keşişiminde yer alması ve dünyanın en önemli kuş göç yolları üzerinde bulunması gibi özellikleriyle ülkemizin en değerli yörelerinden biridir. Kuş ve bitki çeşitliliğinin yanı sıra, bozayı, kurt, tilki ve vaşak gibi besin zincirinin tepesinde bulunan, ekolojik açıdan gösterge ve bayrak türler olan büyük etoburlar bakımından da ülkemizin önemli doğal alanları arasındadır.

Birçok doğal alanı barındıran saklı cennetleriyle keşfedilmeyi bekleyen Kars, kuşlardan bitkilere, kurtlardan böceklerle kadar yaban hayatı gözlemlemek için doğaseverlere pek çok seçenek sunuyor.

Kızıl Sincap

Bozayı

Gri Kurt

Kızıl Tilki

Su maymanı

Kars Kertenkelesi

Kuş Gözlemi Alanları

Kuş gözlemi; kuşların doğal ortamlarında incelenmesi, tanımlanması ve sayımıdır. Kuş gözlemcileri farklı kuş gözlem alanlarını ziyaret ederek, gözlemedikleri kuş türü sayısını artırır ve doğa koruma araştırmalarına veri sağlarlar. Kuşların renkleri, davranışları ve yaşam alanlarının çeşitliliği insanları kuş gözlemine çeken etkenler arasındadır. Kuş gözlemine başlayabilmek için dürbün, arazi kuş kitabı ve not defterinizin olması yeterlidir.

Türkiye'deki 465 kuş türünden 308'ine ev sahipliği yapan Kars bölgesi, önemli sulak alanlarıyla meraklılarına ciddi bir kuş gözlemi olanağı sunuyor. Başta Çıldır, Kuyucuk, Turna, Çalı ve Aygır gibi göller, kuşların uğrak mekanları arasında yer alıyor. Kars konumu itibarıyla Afrika - Avrasya kuş göç yolları üzerinde bulunur. Kuşlar ilkbaharda Avrasya'ya giderken Kars'ta kısa bir mola verirler. Sonbahar aylarında Afrika'ya dönerken ise

yeni yavrularıyla, Kars'ın ormanlarından sulak alanlara kadar birçok verimli doğal alanına tekrar gelirler. Bu alanlarda saklanırlar, beslenirler ve uzun göçlerine devam ederler. Bazı türler ise ilkbaharda kalıcı olarak gelir, bu alanlarda ürer, beslenir ve sonbaharda tekrar yola koyulur.

KuzeyDoğa Derneği Kars ili sınırları içerisinde yaptığı kuş araştırma ve eğitim çalışmalarının yanı sıra, Türkiye'de aktif çalışan üç kuş halkalama ve eğitim merkezinin ikisini (Aras Vadisi ve Kuyucuk Gölü) işletmekte, her yıl binlerce kuş halkalanmakta, yerli ve yabancı birçok insana bu istasyonlarda gönüllü çalışma imkânı sunmaktadır. KuzeyDoğa ekibi şimdiye kadar bu istasyonlarda 50.000'den fazla kuşa Türkiye halkaları takmıştır. Halkalanan kuşlardan bazıları dünyanın değişik ülkelerinde tekrar yakalanmış ya da avcılar tarafından vurulmuştur.

Kuyucuk Gölü - Arpaçay

Kuş Gözlem Noktaları

1. Kuyucuk Gölü Ramsar Alanı - 2009 yılında Avrupa Komisyonu tarafından 'Avrupa'nın Seçkin Turizm Cenneti' seçilmiştir.

Ne Zaman Gidilir : Nisan - Ekim ayları arasında

Nasıl Gidilir : Kars - Akyaka yolu üzerinde 45. km de.

Yaygın Kuş Türleri : Kuyucuk Gölü'nde şimdiye kadar 226 kuş türü tespit edilmiştir. Bunlardan Tarla Kuşu (*Alaudaarvensis*), Elmabaş Patka (*Aythyaferina*), Bıyıklı Sumru (*Chlidoniashybridus*), Akkanatlı Sumru (*Chlidoniasleucopterus*), Saz Delicesi (*Circus aeruginosus*), Sakarmeke (*Fulicaatra*), Boğmaklı Toygar (*Melanocoryphacalandra*), Tarla Kirazkuşu (*Miliariacalandra*), Sarı Kuyruksallayan (*Motocilla flava*), Dikkuyruk (*Oxyuraleucocephala*), Kızılboyunlu Batağan (*Podicepsgriseogena*), Karaboyunlu Batağan (*Podicepsnigricollis*), Angıt (*Tadorna ferruginea*), Kızılback (*Tringatotanus*), Kızkuşu (*Vanellusvanellus*) türlerinin gölde düzenli olarak görüldüğü ve ürediği bilinmektedir.

Koruma Statüsü : Yaban Hayatı Geliştirme Sahası - Ramsar Alanı-Yıl boyu avlanmaya yasak bölge.

Kuyucuk Gölü - Arpaçay

2. Aygır Gölü

Ne Zaman Gidilir : Nisan-Ekim ayları arasında

Nasıl Gidilir : Kars-Göle yolu üzerinde, Kars'a 33 km, Çıldır Gölü'ne ise 50 km mesafededir.

Koruma Statüsü : Avlanmaya yasak bölge.

3. Çıldır Gölü

Ne Zaman Gidilir : Nisan-Ekim ayları arasında

Nasıl Gidilir : Kars Ardahan yolu üzerinde 45. km'den sonra.

Yaygın Kuş Türleri : Karabaş Martı (*Larus ridibundus*), Vangölü Martısı (*Larusarmenicus*), Kara Boyunlu Batağan (*Podicepsnigricollis*), Küçük Batağan (*Tachybaptusruficollis*), Bahri (*Podiceps cristatus*), Angit (*Tadorna ferruginea*), Bozkır Delicesi (*Circus macrourus*), Bozkır Şahini (*Buteo buteo vulpinus*), Kerkenez (*Falco tinnunculus*).

Koruma Statüsü : Avlanmaya yasak bölge.

Çıldır Gölü - Arpaçay

4. Çalı Gölü

Ne Zaman Gidilir : Nisan-Ekim ayları arasında

Nasıl Gidilir : Kars ili merkez sınırları içinde Iğdır yolu üzerinde.

Yaygın Kuş Türleri : Karabaş Martı (*Larus ichthyaetus*), Kara Boyunlu Batağan (*Podicepsnigricollis*), Küçük Batağan (*Tachybaptusruficollis*), Bahri (*Podiceps cristatus*), Angit (*Tadorna ferruginea*), Bozkır Delicesi (*Circus macrourus*), Saz Delicesi (*Circus aeruginosus*), Bozkır Şahini (*Buteo buteo vulpinus*), Kerkenez (*Falco tinnunculus*), Dikkuyruk Ördeği (*Oxyura leucocephala*), Kızılboyunlu Batağan (*Podicepsgriseogenae*), Kızkuşu (*Vanellusvanellus*).

Koruma Statüsü : Avlanmaya yasak bölge.

5. Sarıkamış Ormanları

Ne Zaman Gidilir : Nisan-Ekim ayları arasında

Nasıl Gidilir : Kars'a 55 km uzaklıkta, eski Kars - Erzurum yolu üzerinde.
(Ayrıntılı bilgi için Bkz: Sarıkamış Yürüyüş Parkurları kitabı)

Yaygın Kuş Türleri : Kara Leylek (*Ciconianigra*), Kara Çaylak (*Milvusmigrans*), Kara Akbaba (*Aegypiusmonachus*), Bozkır Şahini (*Buteo buteo vulpinus*), Kızıl Şahin (*Buteorufinus*), Küçük Kartal (*Hieraaetuspennatus*), Küçük Kerkenez (*Falconaumannii*), Kerkenez (*Falcotinnunculus*), Çilkeklik (*Perdixperdix*), Guguk (*Cuculuscanorus*).

Koruma Statüsü : Avlanmaya yasak bölge.

6. Turna Gölü

Ne Zaman Gidilir : Nisan-Ekim ayları arasında

Nasıl Gidilir : Kars-Kağızman yolu üzeri 43 km.

Yaygın Kuş Türleri : Karabaş Martı (*Larus ridibundus*), Kara Boyunlu Batağan (*Podicepsnigricollis*), Küçük Batağan (*Tachybaptusruficollis*), Bahri (*Podicepscristatus*), Angıt (*Tadorna ferruginea*), Sakarmeke (*Fulicaatra*), Boğmaklı Toygar (*Melanocoryphacalanadra*), Tarla Kirazkuşu (*Miliaricalandra*), Sarı Kuyruksallayan (*Motocilla flava*)

Koruma Statüsü : Avlanmaya yasak bölge.

7. Kafkas Üniversitesi Sulak Alanı

Ne Zaman Gidilir : Nisan-Mayıs ayları arasında

Nasıl Gidilir : Kars şehir merkezi Paşa Çayırı mevki. Kars şehir merkezinden Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi servisleriyle ulaşılabilir.

Yaygın Kuş Türleri : Bozkır Şahini (*Buteo buteo vulpinus*), Kızıl Şahin (*Buteorufinus*), Kerkenez (*Falco tinnunculus*), Akkanatlı Sumru (*Chlidonias leucopterus*), Saz Delicesi (*Circus aeruginosus*), Küçük Batağan (*Tachybaptus ruficollis*), Bahri (*Podiceps cristatus*), Angıt (*Tadorna ferruginea*), Sakarmeke (*Fulica atra*), Boğmaklı Toygar (*Melanocoryphacalandra*), Tarla Kirazkuşu (*Miliaria calandra*), Sarı Kuyruksallayan (*Motocilla flava*)

Sarı Kuyruksallayan (*Motocilla flava*)

Koruma Statüsü : Üniversite özel mülkü.

8. Arpaçay Baraj Gölü

Ne Zaman Gidilir : Nisan-Ekim ayları arasında

Nasıl Gidilir : Kars'ın Akyaka ilçesinden 15 km doğuda, Ani'nin ise 14 km kuzeyinde yer alır. Özel araç ile ulaşım mümkün.

Yaygın Kuş Türleri : Sakarmeke (*Fulica atra*), Angıt (*Tadorna ferruginea*), Boz Kaz (*Anser anser*).

Koruma Statüsü : Avlanmaya yasak bölge. 1. derece Askeri Bölge.

9. engilli (Deniz) Gölü

Ne Zaman Gidilir : Nisan-Ekim ayları arasında

Nasıl Gidilir : Kars'ın Kağızman ilçesinin kuzeybatısında, 20 kilometre mesafededir. Özel araç ile ulaşım mümkün.

Yaygın Kuş Türleri : Küçük Batağan (*Tachybaptus ruficollis*), Bahri (*Podiceps cristatus*), Angıt (*Tadorna ferruginea*), Sakarmeke (*Fulica atra*), Boğmaklı Toygar (*Melanocorypha calandra*), Tarla Kirazkuşu (*Miliaria calandra*), Sarı Kuyruksallayan (*Motocilla flava*), Karabaş Martı (*Larus ichthyæetus*), Kara Boyunlu Batağan (*Podiceps nigricollis*).

Koruma Statüsü : Avlanmaya yasak bölge.

Karabaş Martı (Larus ridibundus)

KÜLTÜR TURLARI

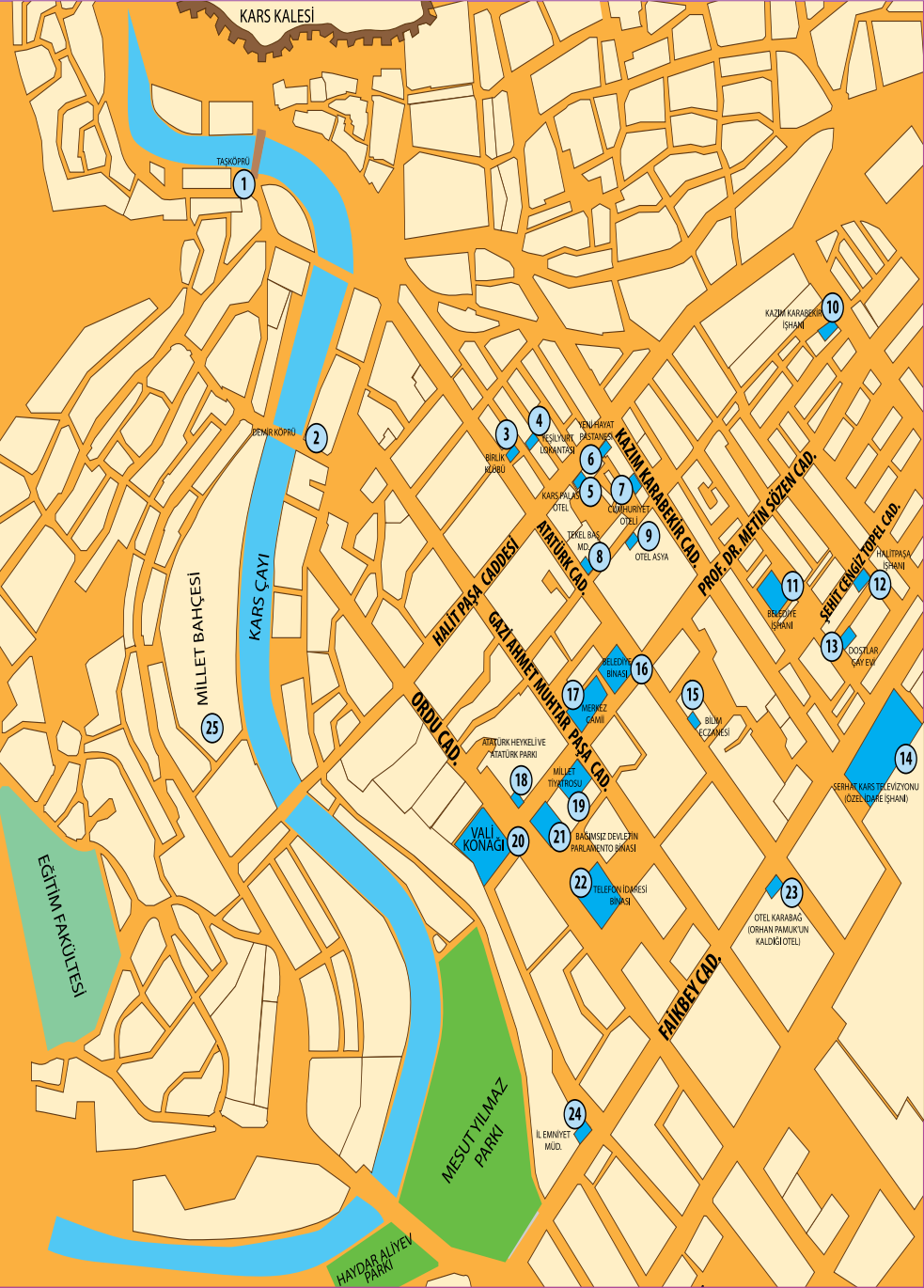
Kar Rotası

2006 yılında Nobel Edebiyat Ödülü almaya hak kazanan dünyaca ünlü edebiyatçımız Orhan Pamuk'un 'Kar' romanındaki olaylar Kars kent merkezinde geçer. İşte bu eserden esinlenerek oluşturulan rotamız, meraklılarını şehir merkezi eksenindeki caddeler ve binalar arasında bir kültür yolculuğuna çıkarıyor.

Kar romanı Kars turizmine katkı yapan önemli etkenlerden biri oldu. Kars Kent Konseyi, 2007 yılında gerçekleştirdiği bir çalışma sonucunda 'Kar Rotası'nı hayata geçirdi. Rota, Kars'ın doğu-batı eksenindeki Faik Bey, Prof. Dr. Metin Sözen (Karadağ), Halit Paşa ve Şehit Hulusi Aytekin caddeleriyle, bu caddeleri kuzey-güney ekseninde kesen İsmail Aytemiz (İstasyon), Kazım Paşa, Atatürk (İstiklâli Milli) ve Ordu caddelerini kat eder.

Kar romanının yazımı sırasında uzun bir süre Kars'ta bulunan Orhan Pamuk, Karabağ Otel'de konakladı. Romanda geçen eski Eğitim Enstitüsü ve Veteriner Fakültesi binalarının, bugün Kafkas Üniversitesi'ne bağlı Eğitim Fakültesi ve Kars Meslek Yüksek Okulu olarak kullanıldığını belirtelim. Ana eksen haritalandırılan 'Kar Rotası'nı hakkıyla gezmek isteyenler ayrıca İnönü Caddesi'ni, bu caddeyi güneyden dikine kesen Baytarhane Sokağı'ni, Dığor Yolu, Millet Bahçesi, Taşköprü ve Dereçiğ'i mutlaka görmeliler.

KAR ROTASI HARİTASI

Boğatepe Peynir

Boğatepe Köyü Ekoturizm Rotası

Doğanın tahrip edilmesi, iklimsel değişiklikler, çevre kirliliği, tarım alanlarının hoyratça kullanılması, geleneksel üretim biçimlerinin unutulması, verimin ve bioçeşitliliğin azalması günümüzün en temel sorunları arasında. Doğayla ve toprakla uğraşırken aynı zamanda onu anlamaya ve yorumlamaya, böylece yeni süreçlere uyum sağlayarak geleneksel üretimi geliştirmeye çalışan Boğatepe Köyü, Kars'taki ekoturizm faaliyetlerinin mihenk taşı konumunda. Peynirrevi Teşhir Galerisi, 13 çeşit peynir üretimi, tıbbi bitkileri, trekking aktiviteleri ve aile pansiyonculuğu ile genelde Kars'a, özelden ise köy yerleşimine turizm geliri sağlanmakta.

Bir asır öncesinde 6 Malakan köyünün yaylası olarak kullanılan yerleşim, İsviçreli bir girişimcinin peynir fabrikası kurmasından sonra köy oluşumuna adım atmış. Giderek önemi artan Boğatepe Köyü, bir zamanlar Ardahan-Göle- Kars arasında ulaşımı ve posta aktarımını sağlayan atlı tramvay (kongo) hattının istasyonlarından biri olmuş. Göle Okçu-Hoştülbent-Kırdamal-Demirkapı-Gülistan Çardaklı Yayla - Kızılmezar üzerinden gelip, Çamurlu - Çakmak güzergahından Kars'a ulaşan ve artık kullanılmaz olan bu tarihi demiryolunun rayları, köyün bazı ahırklarının yapımında işe yaramış.

Rus toplarının geçiş güzergahını oluşturmuş Ardahan - Kars - Erzurum arasındaki tarihi "Topyolu" rotası üzerinde yer alan Boğatepe Köyü, stratejik bir öneme sahip. Ardahan tarafından gelen bu taş döşeli eski yol, Varginis-Üçkilise- Sütlüce-Yaylacık-Akdere-Harambatan-Çığırkan-

Bozkale üzerinden Sarıkamış'a inmiş. Topyolu'nun tematik bir kültür yolu haline getirilmesi konusundaki çalışmaların devam etmekte olduğunu özellikle belirtelim.

Kars il merkezine 45 kilometre mesafedeki Boğatepe, adını yakınındaki tepeye vermiş aynı zamanda. Boğatepe'de taze kaşar, eski kaşar, gravyer, lor, çeçil, deri tulum, heriye tulum, Malakan şarap peyniri, Malakan beyaz peyniri, or tulum (kuzu işkembesinden), tel, kelle peyniri, çürük, otlu, çanak gibi birçok peynir çeşidi üretiliyor. Hijyenik bir ortamda üretim yapan mandıraları ziyaret edebilir ve sütün peynir olma sürecine tanıklık edebilirsiniz. Özellikle raf ömrü 5 yılı bulan ve 3 ay gibi uzun bir süreçte üretilen gravyerin yapım aşamalarını fotoğraflamak keyifli olabilir. Süt süzme, mayalama, teleme kesme, kepçeyle karıştırma, harbiyle pıhtı doğrama, pişirme, çifte çember takma, peyniri kazandan çıkarma, presleme, tuzlu su havuzu ve soğuk olgunlaştırma gibi aşamalarla, neredeyse bir ritüele dönüşen gravyer yapımı mutlaka ilginizi çekecektir.

Boğatepe'de ayrıca Türkiye'de bir ilk olan ve eski fabrikanın restore edilmesiyle oluşturulan Peynirevi'ni gezebilirsiniz. Korumakta oldukları sosyal, kültürel ve ekolojik mirası nesnelere ve koleksiyonlar üzerinden değil, insanlar ve yaşadıkları çevre üzerinden ele alan ekomüzecilik anlayışından hareketle kurulan bu ev, köy meydanında yer alıyor.

Çevresinde bir kısmı endemik olan 200'e yakın bitki çeşidine ev sahipliği yapan Boğatepe Köyü'nün sakinleri, tıbbi bit-

Boğatepe Köyü

kiler ve bitki kurutma konusunda da yetkinleşmiş durumda. Şifalı ve aromatik bitkiler toplanarak envai çeşit renk ve kokuyla bezenmiş depolarda kurutulduktan sonra tedavi amaçlı olarak kullanılıyor. Köyün bitkiler konusundaki bu potansiyelinin, yöredeki hayvansal ürünlerin besin kalitesini ve lezzetini arttırdığını da ifade edelim.

Trekking, dağ bisikleti, atçılık ve botanik gözlemi gibi ekoturizm faaliyetlerinin de yapıldığı Boğatepe'de konaklama olanağı bulabilirsiniz.

Gravyer Peyniri

Malakan Rotası

Rus kökenli olan Malakanlar özellikle savaşa karşı olmalarıyla tanınıyorlar. Kilise ve din adamlarının otoritesine karşı duran ve Hıristiyanlığın ilk ortaya çıktığı dönemlerde olduğu gibi araçsız yaşamaya çalışan bu topluluk, göç etmek zorunda bırakılmışlar geçmiş yıllarda. Birçok ülkenin yanı sıra Kars'a da yoğun olarak göç eden Malakanlar, kültürel birikimlerini bu topraklara taşımışlar. Kars'ın kırsal kesiminde yaşayan Malakan topluluğunun izlerini birçok köyde görebilmek mümkün.

Kent merkezine 6 kilometre uzaklıktaki Çakmak Köyü, eski Malakan evi ve topluluğun geleneksel kültürünü yansıtan süt ikramlarıyla Malakan kültürünün odak noktası. Kars'ı dolaşırken değirmencilik, peynircilik ve tarım alanında ileri Malakan yerleşimlerine rastlayabilirsiniz. İncesu, Çamçavuş, Yolboyu (Zaim), Boğazköy (Meli), Susuz (Cilavuz), Zöhrab, Selim, Dikme ve Paşaçayırı diğer Malakan yerleşimleri arasında öne çıkarlardır.

Malakan Evi

Çakmak Köyü

Kaz Kurutma

Lezzet Rotası

Farklı etnik kökenlere ait insanların yaşadığı zengin bir kültürel mozağe sahip olan Kars'ın bu çok çeşitliliği elbette mutfak kültürüne de yansımış durumda. Kentin sokaklarını ya da ilçeleri gezerken, yöresel lezzetleri sunan ve her bütçeye hitap eden lokanta ve restoranlara rastlayabilirsiniz.

Kars mutfağının en önemli öğesi, bir ritüel halinde yaşanan kaz kültürüdür kuşkusuz. Kırsal alanda hemen her yerde karşılaştığımız kaz sürüleri, Kafkas geleneğinin bir ürünüdür. Coğrafi ve iklimsel koşulların dayatması sonucu özellikle soğuk kış mevsimi boyunca kurutularak saklanan kaz, bölge halkı için yüzyıllardır vazgeçilmez bir besin kaynağıdır. Buzdolabının olmadığı za-

Alisofu Köyü - Sankamış

manlarda kazın kesilmesi için karın yağması beklenir, sonra tuzlanarak saklanır, havalar ısınmadan ilkbahara kadar da tüketilirdi. Özgün bir gelenek olan 'kaz payı', kesilen kazlardan bir kısmının akraba ve dostlara dağıtılması ritüelinden oluşur.

Kaz kurutması başta olmak üzere yörenin diğer lezzetlerini; kuru ısırgan çorbası, üzümlü süzme pilav, nezik, feselli, umaç helvası, evelik aşı, piti kebabı (bozbaş), ekme aşı, elma dolması, patatesli mercimekli erişte, hörre (un) çorbası, pişi, gatiğ aşı (ayran aşı), kuymak, hengel (manti), haşıl ve su böreği olarak sayabiliriz. Damağ tadına düşkün olan gezginler istek ve sorularını Kars Oteller ve Lokantalar Derneği'ne (KARSOD) iletebilirler.

TREKKİNG AKTİVİTELERİ

Borluk Vadisi - Kars

Bahar ve yaz aylarında Kars bölgesinde keyifli yürüyüşler yapabilirsiniz. Özellikle görsel güzellikleriyle öne çıkan derin vadiler ve yeşile doyacağınız sarıçam ormanları, doğaseverlere zengin alternatifler sunuyor. Sarıkamış yürüyüş parkurlarının uluslararası işaretlerle, diğer bölgelerdeki rotaların ise sadece GPS koordinatlarıyla belirlendiğini hatırlatalım. Tüm rotaların GPS verilerine www.sarikamistrekking.com adresinden ulaşılabilir.

1- Azat-Ataköy (Borluk Vadisi) (6 km)

Azat ile Ataköy yerleşimleri arasındaki dere yatağı boyunca uzanan Borluk Vadisi, doğal güzelliğinin yanı sıra kaya yazıtları ve kaya resimleriyle de ilgi çekiyor. Hemen herkesin yürüebileceği bu rota, özellikle Kars'ta yaşayanların hafta sonu kaçamakları için ideal bir alternatif.

2- Keçili-Doyumlu (8 km)

Köy merkezindeki okuldan başlayan rota, Eski Keçili üzerinden vadi tabanına iniyor. Bu sırada önünüze vadi içinde kıvrımlar yapan dere ve karşıdaki Kısır Dağı'nın manzarası seriliyor. Vadi yatağına inip dere kenarından Doyumlu Köyü'ne kadar düz bir hatta yürüyoruz.

3- Keçili-Susuz Vadisi-Eski Keçili-Keçili (9 km)

Keçili köy meydanından başlayıp derin bir vadi yatağından Susuz Vadisi'ne inen, daha sonra eski köy yerleşiminden geçerek başlangıç noktasına kadar tekrar yükselelen orta zorlukta bir parkur.

4- Keçili-Susuz Şelalesi (12 km)

İlk 4 kilometrelik bölümü dar bir dere yatağını izleyen bu rota bir parça zorluk içeriyor. Susuz Vadisi'ne indiğinizde yorgunluğunuzu unutturacak görüntülerle baş başa kalacaksınız. Geyik Yatağı, Kaz Gölü ve kaplıca mevkilerinin ardından, rotanın son metrelerinde Susuz Şelalesi'nin görkemli manzarası konuklarını karşılayacak.

5- Gölbaşı Yaylası-Doyumlu Yaylası-Doyumlu Köyü (11 km)

Boğatepe Köyü yakınlarındaki bu rotamız, Gölbaşı Yaylası'nda başlıyor. Boğatepe Dağı eteklerindeki yürüyüş iki küçük gölü geçerek Doyumlu Yaylası'na ulaşıyor. Yayla evlerinin arkasından yürümeye devam ediyoruz. Giderek daralan vadi yatağı iki seçenek sunuyor konuklarına. Dilerseniz vadiye girip, aşağıdaki Susuz Vadisi yatağı üzerinden Doyumlu Köyü'ne varabilirsiniz. Daha yumuşak bir yürüyüş yapmak isteyenler ise, sağ taraftaki toprak yola yönelerek manzaralı bir güzergah üzerinden Doyumlu Köyü'ne ulaşabilirler.

6- Doyumlu-Susuz (Susuz Vadisi) (15 km)

Doyumlu Köyü'nden başlayıp Susuz ilçesinde sona eren ve tüm vadiyi baştan başa kat eden keyifli bir yolculuk. Herhangi bir zorluğu olmayan bu yürüyüşü kondisyonu iyi olan herkes deneyebilir.

7- Sarıkamış Yürüyüş Parkurları

Sarıkamış yürüyüş parkurları 21 değişik güzergah üzerinde toplam 256 kilometreye ulaşıyor. Genel olarak Sarıkamış yakınlarındaki sarıçam orman dokusuyla birlikte Keklik, Komdere ve İnkaya vadilerinin kullanıldığı parkurları, her doğasever rahatlıkla yürüyebilir. Benzerleri gibi patikalarda her 50 metrede, toprak yollarda ise her 200 metrede bir kırmızı-beyaz işaretlerle belirlenen güzergahlarda kaybolma riski yok denecek kadar az. Kavşak noktasında yer alan tabelaların kılavuzluk ettiği parkurların GPS koordinatlarını, www.sarikamistrekking.com internet sayfasında bulabilirsiniz. Ayrıca info@sarikamistrekking.com adresine e-posta göndererek edinebileceğiniz rehber kitabın ekindeki ayrıntılı haritalar, etkinliğinizin planlamasına katkı sağlayacaktır.

Kısa Parkurlar;

- 1 : Hamamlı Kızkalesi-Kızlar Kalesi (5 km)
- 2 : Acısu-Turna Gölü-Ana Yol (5 km)
- 3 : Kızılçubuk-Sarıkamış (7 km)
- 4 : Sarıkamış-Katerina Av Köşkü (8 km)
- 5 : Zirve-Oteller (8 km)
- 6 : Oteller-Katerina Av Köşkü (9 km)
- 7 : Hamamlı-Keklik Vadisi (9 km)
- 8 : Çamyazı-İnkaya (9 km)
- 9 : Zirve-Karanlıkdere-Oteller (10 km)
- 10 : Sarıkamış-Karanlıkdere-Zirve (10 km)
- 11 : Komdere Vadisi (10 km)
- 12 : Oteller-Soğuksu-Kızlar Kalesi (10 km)
- 13 : Hamamlı Şehitliği-Şehitemin Yaylası (10 km)
- 14 : Kızılçubuk-Şehitlik-Sarıkamış (10 km)
- 15 : Zirve-Şırşır-Soğuksu-Oteller (12 km)
- 16 : Zirve-Oteller-Sarıkamış (12 km)
- 17 : Kızlar Kalesi-Belencik Köprüsü (14 km)
- 18 : Keklik Vadisi-Aras Nehri (16 km)
- 19 : Komdere-İmamkomu-Karakurt (18 km)

Uzun Parkurlar;

- 1 : Oteller-Kızlar Kalesi-Keklik Vadisi-Çürüktaş-Hamamlı Köyü- Şehitemin Yaylası (32 km)
- 2 : Av Köşkü-Oteller-Zirve-Şırşır-Kızlar Kalesi-Keklik Vadisi-Belencik Köprüsü (32 km)

BİSİKLET ROTALARI

Kederli Dere - Susuz

Parkur 1 :

Kars Merkez-Çamçavuş (14 km)

Kümbet Camisi'nin önünden başlayan rotanın tamamı, inişsiz çıkışsız düz bir hatta ilerliyor. Taşköprü'yü geçtikten sonra, Kars Çayı sağınızda kalacak şekilde pedal basacak, Boğazköy üzerinden Çamçavuş'a ulaşacaksınız.

Parkur 2 :

Sarıkamış Oteller-Karanlıkdere-Katerina Av Köşkü-Sarıkamış Oteller (18 km)

Geniş bir daire çizen bu bisiklet etabı, Katerina Av Köşkü'ne kadar orman yollarını izliyor. Daha sonra Sarıkamış kent merkezinin içinden geçen güzergah oteller bölgesine ulaşıyor. Parkurun Oteller-Karanlıkdere ve Karanlıkdere- Katerina Av Köşkü etabının iki bölümünün yokuş olduğunu hatırlatalım. Yokuşların ardından verilen küçük dinlenme molaları motivasyonunuzu artırabilir.

Parkur 3 :

Sarıkamış Oteller-Bayraktepe-Küp Kilise-Katerina Av Köşkü-Sarıkamış (25 km)

Bol yokuş ve iniş içeren, kaslarınızı epey yoracak bu rota ilçe merkezinden start alıyor. Sarıkamış-Bayraktepe arasını yorucu bir rampa çıkışıyla tamamlayacaksınız. Eğitim nedeniyle biraz zorlansanız da hemen ardından ödülü gelecek. Zirve noktasında soluklanıp karşınıza çıkan harika manzaranın fotoğrafını çekebilirsiniz. Daha sonra inişe başlayan tur, orman içi yoldan tarihi mekanları geçerek tekrar Sarıkamış'a ulaşıyor.

Parkur 4 :

Sarıkamış Oteller-Hamamlı Köyü-Şehitlik-Keklik Vadisi-Soğuksu-Sarıkamış Oteller (28 km)

Günübirlik bu bisiklet aktivitesi, bol oksijenli bir havada sarıçam ormanları içerisinde yol alıyor. Rotanın özellikle Keklik Vadisi'ne kadar olan bölümü yoğun ağaç dokusu arasından geçiyor. Etabın başlangıç noktasının ilk bölümü ile Keklik Vadisi-Karayolu arası rampa. Güzergah boyunca yol kenarlarında çeşmelere rastlayabilirsiniz. Pedal basarken bolca sıvı takviyesi yapmanız gerekli.

Parkur 5 :

Sarıkamış-Katerina Av Köşkü-Komdere-Küp Kilise-İmamkomu-Karakurt (29 km)

Çok değil bundan 20-30 yıl öncesine kadar Karakurt beldesinin eski pazar yolu olarak kullanılan bisiklet parkurumuz, keyifli bir yolculuk. Hemen hemen hiç yorucu rampası olmayan, daha çok düzlük ve inişleri içeren bir ortamda pedal basacaksınız. Ormanlık alanda seyreden tur boyunca Küp Kilise, Komdere kaya yerleşimleri ve peri bacaları, rotanın doğal ve tarihi güzelliklerini sergiliyor.

Parkur 6 :

Sarıkamış Şehitliği-Asboğa Gölü-Çatak-Kızılçubuk-Sarıkamış (31 km)

Tarihi ve doğal güzelliklerle harmanlanan bu etabın Sarıkamış-Şehitlik arasındaki kısmı

BİSİKLET ROTALARI

asfalt yol. Daha sonra Kars-Erzurum yolundan ayrılarak Asboğa Gölü'ne ulaşıyoruz. Bu bölümün yağışlı havalarda çamur olabileceğini hatırlatalım. Gölden sonra Çatak Köyü'ne inerek toprak yola giriyoruz. Az bir eğimle yükselerek, terk edilmiş Kızılçubuk Köyü'ne varıyoruz. Köy sonrası sizi yine terletecek bir rampa bekliyor. Sirt noktasında inişe geçen güzergah Yukarı Sarıkamış mahallesinde noktalanıyor.

Parkur 7 :

Kars-Çakmak-Çamurlu-Ortalar-Kayadibi-Gölbaşı-Aygır Gölü-Boğatepe Köyü (37 km)

Aygır Gölü'ne kadar toprak olan rota, 1800 metrelerden 2300 metrelere tırmanıyor. Kısa mesafe olmasına karşın, yüksek irtifada pedal çevireceğinizi ve ekipmanlarınızı ona göre seçmeniz gerektiğini belirtelim.

Parkur 8 :

Boğatepe Köyü-Aygır Gölü-Kuyucuk Gölü-Ani Ören Yeri (55 km)

Tamamı asfalt olan parkur, Boğatepe geçidine kadar kısa bir rampa içeriyor. Ardından Susuz ilçesine kadar pedal basmadan inişe geçiyoruz. Kars-Ani kavşağından sola dönüp nispeten düz bir yoldan ilerleyerek etkinliğimizi bitiriyoruz.

Parkur 9 :

Karakurt-Kağızman (66 km)

Aras Nehri Vadisi'ni kat eden bisiklet turu, meyve bahçeleriyle bezeli köylerden geçiyor. Solunuzdaki nehir yatağının kılavuzluğunda, tamamı düz bir hatta pedal çeviriyorsunuz. Karşılaşacağınız peri bacası oluşumları ve kaya yerleşimleri, bu etabın tarihi mekanları arasında.

Parkur 10 :

Kars-Azat-Verimli-Esenyazı-Turna Gölü-Şabanköy-Kağızman (89 km)

Rotanın ilk bölümü tarlalar içerisinde geçerek Şabanköy'e kadar nispeten düz ilerliyor. Bu noktadan sonra Kağızman-Kars asfaltına kadar pedal çevirmeden inip, Aras Nehri kenarındaki Kağızman'a ulaşıyorsunuz. Rotanın en güzel sürprizi Turna Gölü.

Parkur 11 :

Sarıkamış-Handere-Zivin Kalesi-Micingirt Kalesi-Karakurt-Sarıkamış (106 km)

Genellikle asfalt köy yollarını takip eden, Sarıkamış'ın tarihi ve doğal güzelliklerini keşfedeceğiniz harika bir rota. Bisiklet parkuru çok fazla yokuş içermese de, uzun olması bakımından sadece kendine güvenenlerin denemesini tavsiye ederiz. Asfalt yoldan ulaştığımız Zivin Kalesi'ni ziyaret ettikten sonra, geldiğimiz güzergahtan 3 kilometre geri dönüp, Karaorgan'dan Altınbulak Köyü'ne giriyoruz. Rotanın bu bölümü toprak yoldur. Kars-Erzurum karayolunda yeniden asfalta dönüşen güzergah, oteller bölgesini geçerek Sarıkamış'a dönüyor. Parkuru 2 günlük bir etkinlik olarak planlayabilirsiniz. Belki biraz uzun bir bisiklet rotası, ama gördüğünüz güzellikleri düşününce buna değdiğini anlayacaksınız.

JİP SAFARI-MANZARALI ARAÇ YOLU

JİP SAFARI-MANZARALI ARAÇ YOLU

Parkur 1 :

Sarıkamış-Asboğa Gölü-Çatak-Kızılçubuk-Divik Yayla-Çataldere-Sarıkamış (42 km)

İlk bölümünde eski Kars yolunu izleyen rota, ekoturizm merkezi olabilecek Asboğa Gölü üzerinden Çatak Köyü'ne ulaşıyor. Burada toprak yola dönüşen parkur yaylalara doğru yol alıyor. Divik, Yenigazi, Yolgeçmez, Yağbasan gibi Sarıkamış yaylalarının bir kısmına uğrayan manzaralı araç yolu, Dikenli Tabya Şehitliği yakınlarından geçerek tekrar Sarıkamış'a erişiyor.

Parkur 2 :

Kars-Azat-Verimli-Esenyazı-Turna Gölü-Şabanköy-Çallı Yaylası (62 km)

Başlangıç noktasından Azat Köyü'ne kadar olan yol asfalt. Borluk Vadisi'ni geçtikten sonra toprak yola giriliyor. Yüksek bir platoda yer alan Turna Gölü, ideal bir kamp alanı. Şabanköy-Çallı Yaylası parkuru yağmurlu havalarda riskli olabilir. Yaylaya vardığınızda yorgunluğunuza degecek bir manzara karşınıza çıkacak. Bir uçurum kenarından Aras Vadisi, Kağızman, meyve bahçeleri ve karşıda yalçın sıradağları seyredeceksiniz.

Parkur 3 :

Sarıkamış-Çatak-Kızılçubuk-Divik Yayla-Selim Yaylası- Karahamza Yaylası-Handere Yolu-Sarıkamış (66 km)

Neredeyse 3000 metrelere tırmanan, göller, şehitlikler ve yaylalar arasında uzanan nefis bir güzergah. Rotanın Sarıkamış-Çatak ve Handere Yolu-Sarıkamış bölümleri hariç, tamamı toprak yollardan geçiyor. Sadece yaz ve sonbahar aylarında geçmeniz

Selim İlçesi - Kars

önerdiğimiz bu parkur, yerel kültürün ilginç ayrıntılarından örnekler de sunuyor aynı zamanda.

Parkur 4 :

Sarıkamış-Hamamlı-Şehitemin-Odalar-Çengilli-Denizgözü- Çiçekli-Kalebaşı-Karakurt (84 km)

Denizgözü Köyü'ne dek hep toprak köy yollarını kullandığımız rotanın, Hamamlı-Şehitemin arasındaki bölümü ormanlık bir bölgede ilerliyor. Daha sonra Aladağ eteklerindeki yayla ve köyleri bir bir geçerek Çengilli Kilisesi'ne ulaşıyoruz. Ardından Kağızman-Karakurt yoluna iniyoruz. Akış yönünün tersine Aras Nehri'nin yarenliğinde yol alırken, karşınıza çıkan peri bacası oluşumlarını, kaya yerleşimlerini ve kaya kiliselerini fotoğraflayabilirsiniz.

Parkur 5 :

Sarıkamış-Handere-Zivin Kalesi-Altınbulak-Micingirt Kalesi-Karakurt-Aras Nehri-Kağızman-Paslı-Selim (236 km)

Rotanın ilk hedefi eski Erzurum yolu üzerindeki Karaorgan beldesi yakınlarında yer alan Zivin Kalesi. Ardından Altınbulak üzerinden Micingirt Kalesi'ni ziyaret ediyoruz. Karakurt-Kağızman arasında Aras Nehri'ne paralel ilerleyen asfalt yol, hemen her kilometresinde farklı bir güzelliği önümüze seriyor. Bol virajlı güzergahın ardından ulaştığımız meyve deposu Kağızman ilçesinde, Aras Nehri'ni geçip kuzeye yöneliyoruz. Keskin virajlarla derin bir vadiyi aşan rota, Paslı beldesinin ardından Selim ilçesinde sona eriyor.

KARS-AĞRI KÜLTÜR VE MACERA ROTASI

Bir hafta sürecek bu rotayı özellikle yaz aylarında yapmanızı tavsiye ediyoruz. İlk günü Kars kent merkezine ayırıyoruz. Uzun kent turuyla Kars'ın geçmişine yaptığımız yolculuğun ardından, 2. gün Ani antik kentini ziyaret ediyoruz. 3. günün mekanı İshak Paşa Sarayı. Son üç günümüzü deneyimli rehberler eşliğinde yapacağımız Ağrı Dağı ekspedisyonuna ayırıyoruz. 5165 metreyle Avrupa kıtasının ve Türkiye'nin en yüksek doruğu olan Ağrı'ya çıkış macerası, yaşamınızın en önemli deneyimlerinden biri olacak.

KARS-ARDAHAN KÜLTÜR VE DOĞA GEZİSİ

Kars kent merkezi ve Ani ören yeri gezisinin ardından Ardahan sınırına girerek önce Çıldır Gölü'nü geziyoruz. Kıyıda ki salaş lokantalarda kendimize çekeceğimize balık ziyafeti, bu turun lezzet durağına oluşturuyor. Sarp bir vadiye bakan Şeytan Kalesi'nin ardından Ardahan merkezde yer alan kaleyi ziyaret ediyoruz. Turun sonunda bölgenin en önemli hediyeelik eşyası sayılan Damal bebeklerinden almayı unutmayın.

KIŞ TURİZMİ

Kars ilindeki en önemli kış aktivitesi, Sarıkamış Kayak Merkezi'nde yapacağınız kayak faaliyetleri elbette. 2634 metrelik Bayraktepe (Cibilatepe) yamaçlarına konumlanan Sarıkamış Kayak Merkezi, uzun pisti, nitelikli konaklama tesisleri, çığ tehlikesini önleyen doğal sarıçam ormanları ve Alplerin dışında sadece bu bölgede görülen iri taneli kristal kar kalitesiyle kayak severlere hizmet veriyor.

Konaklama tesislerinin hemen yakınında yer alan 9 farklı piste ulaşım, saatte 2400 kişi taşıma kapasiteli telesiyajlarla sağlanıyor. Her bölümü 4 kişi alan alttan ısıtmalı, bilgisayar donanımlı telesiyajlar, iki etapta sarıçam ormanları manzarası eşliğinde yükselerek harika bir manzara seyredeceğiniz Bayraktepe doruk noktasına ulaştırıyor konuklarını. Kafeler bazı pistlerde soluklanmak ve sıcak bir şeyler içerek içini ısıtmak isteyenlere hizmet veriyor.

Sarıkamış ilçesinin ikinci kayak tesisi, eski Erzurum yolu Çamurlu mevkiindeki Osman Yüce Kayak ve Kamp Eğitim Müdürlüğü. İsmi 1967 yılında trafik kazasında ölen milli kayakçımızdan alan 2100 metre rakımdaki tesis, 960 metrelik bir piste ve beş dakikada doruğa ulaşan teleskiye sahip. Kasım ayından itibaren yağmaya başlayan karda kızak, atlı kızak, snowboard, kar raketiyle yürüyüş, buz pateni, dolunay kayağı, gece meşale yürüyüşü ve donan göller üzerinde balık tutma gibi maceralar yaşayabilirsiniz. Ayrıca Ardahan sınırında bulunan Çıldır Gölü'nün kış aylarında buz tutan yüzeyinde balık tutma ve atlı kızak gezintisini de popüler aktiviteler arasında sayabiliriz.

Sarikamış Kayak Merkezi

KARS MERKEZ

Büyük kent turu, Kars Kalesi, tabyalar, Kümbet Cami, Fethiye Cami, eski Rus binaları, Yağıkese Kilisesi, Oğuzlu Kilisesi, Boğatepe Ekoturizm Köyü, Çakmak Köyü Malakan Müzesi, Turna Gölü, Çalı Gölü.

AKYAKA

Ani ören yeri, Tignis Kalesi, Arpaçay Baraj Gölü, Kars Çayı Vadisi.

ARPAÇAY

Taşköprü Urartu Yazıtı, Çıldır Gölü, Gülyüzü Kilisesi, Doğruyol Kilisesi, Kuyucuk Gölü, Kars Çayı Vadisi.

DİĞOR

Beşkilise, Magazbert Kalesi, Kozluca kiliseleri, Karabağ Mreni Kilisesi, Kilittaş Kilisesi, Varlı Camii (Kilisesi)

KAĞIZMAN

Çengilli Kilisesi, Camuşlu kaya resimleri, Tunçkaya-Keçivan Kalesi, Artakers Kalesi, Köroğlu Kalesi, Çukurayva Purut kaya yerleşimi, Deniz Gölü, Aras Nehri Vadisi, Çallı Yaylası.

SUSUZ

Susuz Şelalesi, Susuz Vadisi, Susuz Kaplıcası, Cilavuz Mağarası, Aygır Gölü, Doyumlu sit alanı.

SARIKAMIŞ

Katerina'nın Av Köşkü, Yanık Kilise, Karakurt Kilisesi, Küp Kilise, Kızlar Kalesi, Micingirt Kalesi, Zivin Kalesi, Sarıkamış şehitlikleri, Sarıçam ormanları, Keklik Vadisi, Komdere Vadisi, İnkaya Vadisi, Asboğa Gölü.

Kars'ı ziyaret edenlere hediyelik eşya ve yöresel ürün olarak halı ve kilim dokumaları, obsidiyen ziynet eşyaları, bal ve peynir çeşitlerini önerebiliriz.

Bölgede en önemli geçim kaynağının hayvancılık olması, halı ve kilim dokumacılığıyla süt ürünlerinin ön plana çıkmasının temel nedenidir. Kars merkez, Boğatepe ve Sarıkamış'taki ev ve kurs tezgahlarında dokunan halı ve kilimlerde, madalyon, bitki, kelebek ve göz boncuğu gibi desenlerin yanı sıra geometrik motifler de göze çarpar. Yüzyıllardır bölgede yaşayan Lezgi, Kazak, Azeri, Gürcü ve Ermeni kültürlerinin birbiriyle etkileşimi sonucu oluşan Kafkas halısı, uluslararası piyasada büyük bir ün kazanmıştır. Geven, zili, sumak, kilim, cecim ve çiği gibi farklı dokuma tekniklerinin kullanıldığı Kars halıları, geleneksel tezgahlarda geçmişten geleceğe kültürel izleri sürdürmeye devam ediyor. Hayvancılık ve yaylacılık geleneğinin yaygın olması, süt ürünlerinde özellikle de peynir çeşitlerinde kendini göstermektedir. Kars çarşılarındaki dükkanlarda birbirinden lezzetli onlarca peynir ve bal çeşidini bulabilirsiniz.

Kars'ın bir diğer hediyelik eşya ürünü ise Sarıkamış'ın Şehitemin Köyü ile Mescitli Köyü arasındaki Keklik Deresi Vadisi'nde bulunan maden yataklarından elde edilen obsidiyendir. Doğada yeşil ve siyah renkte bulunan bu değerli maden takı ve süs eşyalarına hayat veriyor.

Bazı illerin Kars merkeze olan uzaklıkları;

İstanbul : 1424 km.,
Ankara : 1076 km.,
İzmir : 1655 km.,
Erzurum : 202 km.,
Trabzon : 436 km.

İlçelerin Kars merkeze olan uzaklıkları;

Sarıkamış : 55 km.
Ani : 41 km.
Akyaka : 63 km.
Susuz : 26 km.
Arpaçay : 41 km.
Kağızman: 71 km.
Digor : 44 km.
Selim : 32 km.

Tren

Doğu Ekspresi her gün saat 18.30'da Ankara'dan Kars'a hareket ediyor. Kars'tan Ankara'ya dönüş için tren 23.55'de. Ŗehir içinde tren yolculuğunu tercih edenler için, Kars-Akyaka (06.00 - 16.00), Akyaka-Kars (07.30-17.30) banliyö treni seferleri var.

Otobüs Firmaları

Doğu Kars : 0474 2126161 - 2127474
Serhat Kars : 0474 2127458 - 2231927
Turgut Reis : 0474 2120842 - 2127479

Hava Ulağımı

Kars Havaalanı il merkezine 8 kilometre mesafede yer alıyor. Çeşitli firmalar her gün İstanbul, Ankara ve haftada iki gün İzmir'e karşılıklı uçak seferleri düzenliyorlar.

Kar's Otel (Özel Belgeli)

Tel : 0474 2121616
İnternet Sitesi : www.karsotel.com

Simer Hotel (4 *)

Tel : 0474 2127241
Faks : 0474 2120168
e-posta : kars@simerhotel.com
İnternet Sitesi : www.simerhotel.com

Grand Ani (4*)

Tel : 0474 2237500
Faks : 0474 2238888
e-posta : info@grandani.com.tr
İnternet Sitesi : www.grandani.com.tr

Hotel Karabağ (3 *)

Tel : 0474 2123480 – 2129304-05-06
Faks : 0474 2233089
e-posta : hotel.karabag@web.de
İnternet Sitesi : www.hotel-karabag.com

Hotel Güngören

Tel : 0474 2126767
Faks : 0474 2125630
e-posta : info@gungorenhotel.com
İnternet Sitesi : www.gungorenhotel.com

Hotel Temel 1 & 2

Tel : 0474 2231376
Faks : 0474 2231287
e-posta : oteltemel@mynet.com

Kafkas Üniversitesi Prof. Dr. Nihat Bayşu Konukevi

Tel : 0474 2426835
Fax : 0474 2426847
e-posta : konukevi@kafkas.edu.tr

Büyük Kale Hotel

Tel : 0474 2126444
Faks : 0474 2125277
e-posta : info@buyukkalehotel.com
İnternet sitesi : www.buyukkalehotel.com

Kars Öğretmenevi

Tel : 0474 2120049
Faks : 0474 2127312
İnternet sitesi : www.karsogretmenevi.com

DSİ Misafirhanesi

Tel : 0474 2125804

Sarıkamış

Ce-mar Sarıkamış Toprak Hotel (5*)

Tel : 0474 4134111
Faks : 0474 4137970
e-posta : salessarikamishotel@toprak.com.tr
İnternet Sitesi : www.toprakhotels.com

Çamkar Otel (3*)

Tel : 0474 4135259 – 4136565 – 4134444
Faks : 0474 4136242
e-posta : camkarotel@gmail.com
İnternet Sitesi : www.camkarotel.com

Kar Otel (3*)

Tel : 0474 4135152
Faks : 0474 4135051
e-posta : sarikamiskarotel2007@hotmail.com
İnternet Sitesi : www.sarikamiskarotel.com

Sarıkamış Kızılay Oteli (3*)

Tel : 0474 4134855
Faks : 0474 4134584
e-posta : info@kizilayotel.com
İnternet Sitesi : www.kizilayotel.com

Bildik Hotel (3*)

Tel : 0474 4137676
Faks : 0474 4137651
e-posta : info@bildikotel.com
İnternet sitesi : www.bildikotel.com

Hotel Aras

Tel : 0474 4138080
Faks : 0474 4138080
e-posta : info@sarikamishotelaras.com
İnternet sitesi : www.sarikamishotelaras.com

KONAKLAMA

Sarıkamış Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi Uygulama Oteli

Tel : 0474 4137081

Faks : 0474 4134604

Alpina Apart Konaklama Evleri

Tel : 0474 4137383

Faks : 0474 4137383

e-posta : info@alpinakonaklari.com

İnternet Sitesi : www.alpinakonaklari.com

Akyaka

Akyaka Öğretmenevi

Tel : 0474 2612315

Arpaçay

Arpaçay Öğretmenevi

Tel : 0474 2812068

Digor

Digor Öğretmenevi

Tel : 0474 3112102

Kağızman

Kağızman Öğretmenevi

Tel : 0474 3512235

Selim

Selim Celal Aras Öğretmenevi

Tel : 0474 4613388

Fax : 0474 4612418

e-posta : selimcelalarasogretmenevi@hotmail.com

Susuz

Susuz 75. Yıl Öğretmenevi

Tel : 0474 5115423

KAMP ALANLARI

Boğatepe Köyü, Susuz Vadisi, Keklik Vadisi, Komdere Vadisi, Aygır Gölü, Kuyucuk Gölü, Turna Gölü, Çıldır Gölü, Kars Çayı Belediye Piknik Alanı ve Sarıkamış Soğucak Piknik Alanı, bölgede kamp yapabileceğiniz yerler arasında.

ARAÇ KİRALAMA

Akbulut Oto Kiralama	Tel : 0474 2122473
Baran Oto Kiralama	Tel : 0545 2118183
Burcum Otomotiv	Tel : 0474 2125141
Doğaner Oto Kiralama	Tel : 0474 2135013
Eksper Oto Kiralama	Tel : 0474 2127080
Hazal Otomotiv	Tel : 0474 2125788 www.karsrentacar.com.tr
Kars Sefa Oto Kiralama	Tel : 0474 2121720
Öz Sema Otomotiv	Tel : 0474 2120818 – 2232773 www.semaotomotiv.com semaotomotiv@hotmail.com
Toraman Oto Kiralama	Tel : 0474 2128044
Yavuz Otomotiv	Tel : 0474 4134474

ÖNEMLİ TELEFONLAR

Polis	:155
Jandarma	:156
Acil Servis	:112
Orman Yangın	:177

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Tel	: 0474 2122179 - 2126864
İnternet Sitesi	: www.karskulturturizm.gov.tr

Turizm Danışma Bürosu

Tel	: 0474 2126817
-----	----------------

Serhat Kalkınma Ajansı

Tel	: 0474 212 52 00
Faks	: 0474 2125204
İnternet Sitesi	: www.serka.org.tr

GPS koordinatları ve bilgi	: www.sarikamistrekking.com info@sarikamistrekking.com
Zakir AKIN (Sarıkamış)	: 0541 2103175 zakir-akin@hotmail.com
İshak ALASERHAT (Sarıkamış)	: 0554 7684793 akademik_olgu@hotmail.com
KuzeyDoğa Derneği	: www.kuzeydoga.org emrah@kuzeydoga.org
Efkan Zariç (Susuz Vadisi)	: 0505 7683604
Gökhan Zariç (Susuz Vadisi)	: 0546 8724663
İlhan Koçulu (Boğatepe Köyü)	: 0532 5016213 www.peynirmuzesi.org
Kars Oteller ve Lokantalar Derneği (KARSOD)	: 0474 223 53 41 www.karsod.org.tr

KAYNAKÇA

- 1- Kars İli Kültür Envanteri, 2009
- 2- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Müdürlüğü, Kars İli Sarıkamış Şehitlikleri, 2005
- 3- Kars Kent Rehberi, Kent Konseyi 2007
- 4- KuzeyDoğa Derneği Arşivi
- 5- T.C. Serhat Kalkınma Ajansı TRA2 2010-2013 Bölge Planı

